

**Univerzita Mateja Bela
Filologická fakulta
Katedra slovakistiky**

ANITA HUŤKOVÁ

**Vybrané kapitoly z teórie prekladu
literárno-umeleckých textov**

učebné texty

**BANSKÁ BYSTRICA
2003**

Recenzenti: Prof. PhDr. Pavol Plutko, CSc.
Doc. PhDr. Edita Gromová, CSc.

© Mgr. Anita Hut'ková

ISBN 80-8055-831-0

Úvod

Učebné texty určené študentom jazykov so zameraním na prekladateľstvo a tlmočníctvo metodologicky nadväzujú na publikáciu o dejinách prekladu literárno-umeleckých textov. Tematicky predstavujú samostatný celok, v rámci ktorého sa pokúšame explikovať nosné otázky teórie prekladu. Vychádzame pri tom zo súčasného postavenia vedy o preklade a z novodobej úlohy, ktorá sa translácii pripisuje v podobe interkultúrnej komunikácie.

Publikácia obsahuje základné poznatky, ktorých zvládnutie je predpokladom orientácie v danej problematike. Predstavuje tiež východisko pri praktickej práci s textom i pri snahe o teoretický prienik do súčasného translatického myslenia.

V období, keď stojíme na prahu prijatia do nadnárodných spoločností, v ktorých je otázka vzájomnej komunikácie „alfou a omegou“ fungovania, nová vedná disciplína si čoraz dôraznejšie vymedzuje svoje postavenie v systéme vied. Pod termínom preklad preto rozumieme len písomnú formu translácie, narozdiel od väčšiny doterajších prác, ktoré ešte pojmovovo nediferencujú ústnu a písomnú verziu prekladania. Zastávame názor, že terminologická špecifikácia je predovšetkým v posledných rokoch nevyhnutná, pretože prekladanie a tlmočenie sú dva samostatné a vzhľadom na niektoré dominantné aspekty (psychické dispozície translátora, časový faktor, pamäťové schopnosti, okruh percipientov atď.) odlišné procesy. K uvedenej problematike sa bližšie vyjadríme v časti nazvanej *Extenzia pojmu translaticológia*. Napriek tomu (keďže cieľom našej práce nie je iba argumentácia v prospech „strechového“ termínu translácie), pracujeme so zaužívanou terminológiou, ktorá v istých tematických okruhoch

synonymne reprezentuje pojem translácie (napr. prekladový proces, prekladateľské fázy, prekladateľské pracovné postupy a pod).

Učebné texty sú koncipované tak, aby v prehľadnej a prístupnej forme poskytovali nové informácie a pojmoslovie. Rámcová kapitola sa člení na viacero tematicky diferentných podkapitol, v ktorých je zachytený vývin prekladateľských prístupov, bohatá ideová diferenciácia teórií a výklad základných translatologických pojmov. Spomínané zložky zároveň inšpirujú poslucháčov k myšlienkovým aktivitám a diskusiám pri uchopovaní pertraktovanej problematiky.

V časti zameranej na skúmanie lexikálnych a gramatických translačných úkonov pracujeme s dvojazyčným knižným materiálom, prostredníctvom ktorého sa snažíme prezentovať preferované postupy a štandardné prekladateľské prístupy. Citované ukážky sú v zátvorke nahradené číslami nasledovne: 1. Móricz Zsigmond: A boldog ember. 1.1 Šťastný človek, preklad Hana Ponická. 2. László Németh: Iszony. 2.1 Des, preklad Ludo Zúbek. 3. Móricz Zsigmond: Úri muri. 3.1. Panská lumpovačka, preklad Anton Pleva. 4. Mór Jókai: A löcsei fehér asszony. 4.1 Levočská biela pani, preklad Michal Knap. 4.2 Levočská biela pani, preklad Valéria Paříková–Slotíková 4.3 Levočská biela pani, preklad Alfréd Engelmann. 5. Mór Jókai: Fekete gyémántok. 5.1 Čierne diamanty, preklad Vladimír Roy. 5.2 Čierne diamanty, preklad Július Albrecht. 6. Mór Jókai: Egy magyar nabob. 6.1 Uhorský nabob, preklad Ivan J. Kovačević. 7. Mór Jókai: Kárpáthy Zoltán. 7.1 Zoltán Kárpáthy, preklad Štefan Gál. 8. Mór Jókai: Erdély aranykora. 8.1 Zlatý vek Sedmohradska, preklad Alfréd Engelmann. V prípade, že neuvádzame číslo, identifikačnú informáciu supluje sprievodný text. Skratka VJ predstavuje východiskový jazyk, CJ zase cieľový jazyk.

Stať venovaná interpretácii a výrazovým posunom je skrátanou verziou práce odovzdanej ako súčasť dizertačnej skúšky doktorandského štúdia v Bratislave (marec 2001).

Učebné texty v snahe čo najvyčerpávajúcejšie zodpovedať otázky spojené s teóriou prekladu literárno-umeleckých textov, predkladajú čitateľovi širokú paletu názorov. Pracovali sme s bohatým knižným i časopiseckým materiálom, ktorý sme následne niekoľko rokov spracovávali a dopĺňali o vlastné postrehy a skúsenosti.

Uvedomujeme si, že systematizácia a kompletizácia sledovanej problematiky zďaleka nie je vyčerpaná. Nezodpovedané zostávajú otázky vzťahu k prekladom diel neumeleckého charakteru, k teórii tlmočenia a pod. Domnievame sa však, že študent fakulty programovo orientovanej na tlmočníctvo a prekladateľstvo, získa z predkladaných učebných textov cenné poznatky.

Vzhľadom na tematické zameranie publikácie, neuvádzame v závere štandardnú bibliografiu, ale výberový zoznam použitej literatúry.

1 Extenzia pojmu translatológia

Termín translatológie pochádza z gréčtiny a predstavuje spojenie slov translátum /preklad/ a logos /veda/, ide o vedu o preklade. Máme na mysli ústnu aj písomnú formu prekladu.

Napriek tomu, že prekladatelia si odjakživa zapisovali svoje postrehy, nikdy nepristupovali k problematike koncepčne. Nehľadali objektívne zákonitosti prekladania, len zdôvodňovali svoje subjektívne prekladateľské riešenia. Spravidla išlo o spontánne lingvistické zistenia, textovo-štylistické a sociolingvistické postrehy.

História disciplíny sa píše už od 50. rokov 20. storočia a to predovšetkým v teoreticky orientovaných prácach J. C. Catforda, G. Mounina, J. Vinaya, J. Darbelnet, J. Levého, E. A. Nídu, R. van den Broeck, O. Kadeho, A. Fiodorova, V. Komissarova, A.D. Švejcera, A. Popoviča a ďalších.

1.1 Veda o preklade, translatológia či teória prekladu?

Spomínaný názov sa u nás etabloval už koncom 80. rokov, ale dodnes ho nenájde v žiadnom našom výkladovom slovníku, dokonca ani v špecializovaných translatologických slovníkoch. (Např.: Hrdlička, 1998). Pátranie po výklade pojmu sa obyčajne končí pri termínoch veda o preklade, prípadne veda o preklade a tlmočení. Nejednotnosť v prístupe k názvu skúmanej disciplíny pramení v neochote používania pojmu „veda“ v anglosasky orientovaných prácach („science“ sa u nich vzťahuje viac na prírodné vedy). Naopak, nemeckí vedci ho uprednostňujú, majú však výhrady k termínu „teória“. H. J. Vermeer (1984) sa tiež prikláňa

k pojmu translácia, ktorý považuje za nadradený prekladaniu a tlmočeniu, za ekonomický a slovotvorne aktívny (napr. translátor, translát, translaticko-teoretický, translitológia a pod.). Navyiac, ako zdôrazňuje, pomocou tohto termínu je možné oddeliť všeobecné úvahy o „translácii a transláte“ od špecifických teórií, ktoré sa zaoberajú len prekladom alebo tlmočením.

V konečnom dôsledku termíny „Science of Translation“ a „Theory of Translation“, ktoré sa doteraz ľubovoľne zamieňali, úspešne nahrádza termín „**Translation Studies**“, ktorý ako prvý uviedol James S. Holmes (1972). Univerzálny pojem, ktorý obopína jazykový, literárnovedný, pedagogický, historický, sociologický atď. prístup sa postupne ujal a dnes ho nájdeme nielen na titulkoch vedeckých publikácií, ale aj v názvoch inštitúcií, katedier, konferencií a pod. (Porovnaj: Klaudy, 1999, s. 103). Problém je len s jeho prekladom napr. aj do slovenčiny, pretože extenzia slova „štúdie“ je spojená s odlišnými konotáciami.

1.2 Je tlmočenie prekladom?

Spomínanú nejednotnosť v terminológii je potrebné akceptovať aj z hľadiska časovej hierarchie jednotlivých jazykovedných, literárnovedných a iných pomedzných disciplín. Máme na mysli skutočnosť, že hoci tlmočenie (ako prostriedok ústnej komunikácie) je vývinovo staršie, terminologicky sa radí až za preklad. Aj A. Popovič vo všetkých svojich publikáciách pracuje iba s prekladom, rozlišujúc **preklad ústny** (t. j. tlmočenie) a **písomný**. Navyiac, ešte i dnes sa polemizuje o ich „zaradení“. Väčšina publikácií totiž využíva termín preklad aj na skúmanie problémov súvisiacich s jeho ústnou formou. Deje sa tak napriek tomu, že v poslednom období sa pozornosť upriamuje aj

smerom k tlmočeniu ako špecifickej oblasti translatológie. (Cieľový produkt, proces i funkcia tlmočenia sa už skúmajú pomocou empirických výskumných metód, napr. introspektívnej metódy).

Naliehavosť vyriešenia uvedených otázok je o to dôležitejšia, o čo viac sa stávame súčasťou nadnárodných spoločností. Objavujú sa tiež otázky spojené s „prekladateľskými a tlmočnickými normami“, ktoré sú potrebné pre fungovanie medzinárodných inštitúcií, no často spôsobujú napätie vo vzťahu k „domácejmu prostrediu“. Odlišnosti sú sledovateľné v priebehu transformácie i v hodnotení výsledného komunikátu. Pod slovom „norma“ rozumieme komplex typických prekladateľských riešení, ktoré sa pravidelne opakujú v určitom socio-kultúrnom prostredí (Tourey, 1995).

Domnievame sa, že termín translatológia je v slovenskom prostredí akceptovateľný aj vzhľadom na postavenie v systéme iných vedných disciplín. Potrebná je aj vnútorná diferenciácia, ktorú prezentujeme v časti nazvanej *Translatologické disciplíny* v prebranej podobe, hoci by sme uprednostnili rozlíšenie translácie a jej konkrétnych realizácií – prekladu a tlmočenia. Stotožňujeme sa tiež s rozdelením na vývinové etapy teoretického myslenia o preklade (a tlmočení), ktoré Klaudy (1999, s. 131) uvádza nasledovne:

1. obdobie – 1950- 1979 – vznik vedy o preklade,
2. obdobie – od 80. rokov – zdôrazňovanie interdisciplinarít,
3. obdobie – od 90. rokov – tendencie k empirickému výskumu.

1.3 Interdisciplinarita translatológie

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že translatológia je empirická a integrovaná disciplína, vychádzajúca z kontrastívnej a aplikovanej

lingvistiky, ako aj z literárnej vedy (Gromová, 1998, s. 7). V prekladovom procese akceptovaním všetkých prítomných jazykových i mimojazykových faktorov skúma priebeh, výsledok a funkciu translátu (Klaudy, 1999, s. 26).

1.3.1 Translačná lingvistika a literárnovedný prístup

Spoločným koeficientom ústnej a písomnej formy prekladu je konečný produkt – translát, ktorý vzniká v procese translácie. Translačný proces je charakterizovaný ako prechod z jedného jazykového systému do druhého, pričom sa kladie podmienka zachovania obsahového invariantu. Mechanizmus, ktorý sa realizuje pri prechode z východiskového do cieľového jazyka zvlášť skúma translačná lingvistika. Ide o novú oblasť všeobecnej jazykovedy, ktorá pracuje s teóriou medzijazykovej komunikácie. Translačná lingvistika teoreticky objasňuje možnosti translácie /opierajúc sa o jazykové univerzálie/ a pracuje na kritériách objektívneho hodnotenia translátu. Jej špecifickým predmetom je zodpovedanie otázok ekvivalentnosti jazykových prostriedkov daných jazykových systémov. Veľkým prínosom je aj vypracovanie rôznych modelových schém, zvlášť vhodných pre tlmočnicke aktivity. Translácia je totiž zložitý proces, ktorý predpokladá znalosť aspoň dvoch jazykových systémov, nemožno ho však bezprostredne sledovať, zostáva ukrytý.

Z prezentovaných definícií je zrejmé, že práve zásluhou jazykovedy sa podarilo prekonať tradičný literárnovedný prístup, čo spôsobilo obrovské napredovanie v teoreticko-praktickom sledovaní otázok translatológie. Kým literárnovedný aspekt pripúšťal len hodnotenie umeleckých textov (popredných spisovateľov, básnikov a pod.), jazykovedný prístup mapuje širokú paletu žánrov (od vedeckých prác cez reklamné texty, až po návody na použitie). Podstatný rozdiel

vidíme tiež v tom, že literárnovedný prístup sa zaujímal len o výsledný produkt, kým jazykovedný svoju pozornosť sústredil hlavne na proces, priebeh translácie. Literárnovedný prístup je viac normatívny (predpisuje, aký má byť dobrý preklad), jazykovedný aspekt je skôr opisný (deskriptívny) a snaží sa vyhýbať hodnoteniam. (Podrobnejšie pozri Klaudy, 1999, s. 20 – 21)

Dominantné postavenie lingvistiky je podporované samotným materiálom, s ktorým prekladateľ/tlmočník pracuje, jazykom. Prostriedkom na uskutočňovanie prekladateľských aktivít je východiskový a cieľový jazyk. Objektom všetkých prekladateľských aktivít je východiskový a cieľový text. Hlavným predmetom vedy o preklade je preto vymedzenie podmienok, javov, zákonitostí, ako aj funkcií jazykového sprostredkovania.

1.3.2 Kontrastívna lingvistika

Lingvistické podhubie vedy o preklade badať takmer v každej translatologickej definícii. Ide predovšetkým o aplikovanú a *kontrastívnu lingvistiku*. Dôvodom je masový záujem o výučbu jazykov v 20. storočí, k čomu nepostačuje tradičné porovnávanie jazykov na diachronickej báze. Vypracované metódy, postupy a pojmoslovie uplatňované pri diachrónnom skúmaní neboli vhodné pri sledovaní a opise súčasného stavu dvoch nepříbuzných jazykov (z oblasti skúmania sa nevylučujú ani príbuzné jazyky). Zrod kontrastívnej lingvistiky, ktorá si vlastné výskumné metódy pre synchronne porovnávanie jazykov vypracovala zväčša na prekladových materiáloch (hlavne pomocou tzv. „error analysis“, Corder 1973), sa datuje približne do obdobia vzniku translatológie ako vednej disciplíny. Paralelný vývoj je zrejmý aj z kategórií, ktoré sa umiestnili v centre záujmu kontrastívnej lingvistiky

i prekladu. Ide o pojmy: transfer (t. j. prenos, pozitívny vplyv jazyka) a interferencia (t. j. negatívny vplyv jazyka). (Okrajovo by sme chceli podotknúť, že G. Toury rozlišuje termíny „transfer“ a „discours transfer“). Pod prvým z nich rozumie nesprávne prenesenie nejakej vlastnosti alebo prvku zo systému materinského do cudzieho jazyka, pod druhým zase chybné prenesenie prvkov z cudzieho do materinského jazyka.) Napriek tomu sú medzi kontrastívnou lingvistikou a vedou o preklade zásadné rozdiely. Uvedieme aspoň niektoré (porovnaj: Klaudy, 1999, s.23):

1. Kontrastívna lingvistika porovnáva dva jazykové systémy, veda o preklade dve realizácie jazykových systémov, t.j. konkrétne texty.
2. Kontrastívna lingvistika pracuje s celým jazykovým systémom, veda o preklade si z neho vyberá javy, ktoré predstavujú prekladateľský problém.
3. Kontrastívna lingvistika konfrontuje také dva prvky jazykových systémov, ktoré sú na rovnakej úrovni (napr. prechodník v maďarčine a slovenčine). Veda o preklade sa nesústreďuje len na spomínané javy, pretože napr. preklad prechodníka z maďarčiny (v beletrii) sa najčastejšie realizuje vedľajšou vetou. Konfrontované prvky teda nie sú na rovnakej úrovni.
4. Kontrastívne porovnávanie je obojsmerné, prekladateľské je jednosmerné (pretože prvky nie sú na rovnakej úrovni) a viac sa zameriava na cieľový príjem. Veda o preklade sa neusiluje odhaliť univerzálne platné ekvivalenčné vzťahy, odokrýva ekvivalencie, ktoré sa viažu na konkrétny text, resp. kontext.
5. Veda o preklade nepracuje s abstraktnými jazykovými systémami, ale s konkrétnymi textami vo VJ a CJ. Zákonite

preto disponuje kategóriami, ktoré kontrastívna lingvistika nepozná, napr. bezekvivalentná lexika.

6. Z praktického hľadiska sú výsledky kontrastívnej lingvistiky dôležité pre učiteľov cudzích jazykov, výsledky výskumov vedy o preklade zase zúžitkujú viac prekladatelia a tlmočníci.

V súvislosti s kontrastívnou lingvistikou a vedou o preklade, ako aj determinačnými vzťahmi medzi nimi sa s obľubou otvára aj otázka závislosti *translatológie a kontrastívnej textovej lingvistiky*. Viacerí teoretici prekladu (Hartmann 1981, Toury 1981 a i.) ich dokonca stotožňujú. Domnievame sa, že rozdiel je vo zvolení skúmaných materiálov, ktorými sú pre kontrastívnu textovú lingvistiku dva od seba nezávislé texty, kým translatológia pracuje s textami ekvivalenčnými, závislými. Okrem toho sa veda o preklade zaujíma aj o všetky jazykové a mimojazykové skutočnosti, ktoré akýmkoľvek spôsobom ovplyvňujú text.

1.3.3 Textová lingvistika

Textová lingvistika je nápomocná pri skúmaní prostriedkov textovej koherencie (a to aj v závislosti od jednotlivých druhov, žánrov a foriem preferovaných v tej-ktorej literatúre, či kultúre vôbec). Už Recker (1950) a Fiodorov (1953) sa vo svojich prácach pokúsili ozrejmiť charakteristické lexikálne a transpozičné postupy, ktoré je možné uplatniť v systéme dvoch konkrétnych jazykov.

Recker (1950) vyčlenil tri typy skúmaných javov: variačné, príležitostné a tie, ktoré sa zákonite musia realizovať, nezávisle od situácie, kontextu či textu. Začiatkom 80. rokov výskumy napredovali a môžeme badať posun

smerom od jazyka k textu. Textové tendencie preferovali predovšetkým dve známe translátologické školy – moskovská a nemecká.

Moskovská škola pristupovala k textu z vnútra, sledovala ako vplýva vnútorné usporiadanie textu na proces prekladu. Popri textovej koherencii sa zamerala na výskum aktuálneho vetného členenia (téma - réma) s cieľom definovať invariant významovej štruktúry vety. Podobne postupuje aj jedna z popredných osobností moskovskej školy, Leonora Čerňahovskaja (1976), ktorá na anglicko-ruskom materiáli triedi a vyhodnocuje prekladateľské translačné postupy, ktoré na úrovni vety (rešpektujúc kontextový význam) zachovávajú invariant významovej štruktúry.

Nemecká škola a jej najznámejšia predstaviteľka, Katarína Reissová, pristupuje k textom zvonka, skúmajúc ako vplývajú jednotlivé textové typy na proces prekladu. Vychádza z Bühlerovej (1965) teórie funkcií jazyka, ktorý uvažoval o zobrazovacej, vyjadrovacej a apelatívnej funkcii. K. Reissová (1971, 1991) na základe toho vyčleňuje 4 typy textov: informatívny, expresívny, operatívny a audiovizuálny (audio-mediálny) text. Dôležitým interpretačným východiskom je aj rozlíšenie logickej a estetickej dimenzie jazyka, ktoré sa vzájomne prelínajú a pri jednotlivých typoch textov striedavo dominujú. Priamo to súvisí s jazykovými funkciami, ktoré tiež participujú na spomínanej typológii:

1. texty zamerané na obsah (zobrazovacia funkcia jazyka a logická jazyková dimenzia), dôraz je na obsahu a prekladateľ to musí rešpektovať (napr. správy, komentáre, štúdie, referáty, odb. literatúra a pod.),
2. texty zamerané na formu (vyjadrovacia funkcia jazyka a estetická jazyková dimenzia), dôraz sa kladie na formu (napr. umelecká próza, eseje, romány, životopisy, poézia a pod.). Ak ju nie je

- možné zachovať, prekladateľ hľadá takú, ktorá vyvolá u percipienta rovnaký účinok – ide o tzv. *formálnu analógiu*,
3. apelatívne texty (apelatívna funkcia jazyka a dialogická jazyková dimenzia). Prekladateľ upriamuje pozornosť na cieľ, funkciu textu (napr. pri reklamách, propagandistických textoch a pod.),
 4. audiovizuálne texty sa k percipientovi nedostávajú „klasickou“ cestou jazyka, ale takými špecifickými spôsobmi vyjadrenia – grafickými, optickými, zvukovými a technickými, ktoré je potrebné zohľadniť (napr. televízne a rozhlasové texty, operety, opery, tragédie a pod.).

1.3.4 Preklad v masmédiách

V posledných rokoch sa problematike prekladu audiovizuálnych textov venuje stále väčšia pozornosť. Súvisí to jednak s rozširovaním hraníc interkultúrnej komunikácie, jednak so „zabudnutou“ sférou výskumov i zameraním popredných osobností a inštitúcií translatologického života práve na spomínanú doménu. José Lambert, významný predstaviteľ belgickej školy prekladu, sa od 90. rokov 20. storočia taktiež sústreďuje na preklad v masmédiách. Spolu s Dirkom Delabastitom sa pokúšajú využiť geografické aspekty (v ich rámci aj politické a ekonomické vplyvy) na zodpovedanie otázok „o spôsobe presunu kultúrnych fenoménov (prekladov)“. (Vajdová, 2002, s. 160) Aj Zuzana Jettmarová z Karlovej Univerzity v Prahe mapuje problematiku prekladov pre médiá. Sleduje prekladateľské normy a zvláštnu pozornosť sústreďuje na texty, ktoré nemajú žánrový pendant v CJ. Prínosom je aj spracovanie reklamy z aspektu prekladateľských tendencií.

1.3.5 Teória skoposu

O integráciu spomínaných prístupov k textu (vonkajšieho a vnútorného) sa v spoločnej knihe *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* (1984, 1991) pokúšajú K. Reissová a H. J. Vermeer, stavajúc na Vermeerovej **teórii skoposu** (1978). Tá vychádza z logickej premisy o „primárnom čine“, ktorým je východiskový text, z čoho vyplýva, že translačná teória je „komplexnou teóriou činu“. Dominantnou sférou pozorovania translačnej vedy je účel, cieľ a funkcia prekladu. Termín „skopos“ je v podstate ich synonymom.

Autor vníma transláciu ako zvláštny druh interakcie, pričom *dosiahnutie translačného účelu je dôležitejšie než zvolený translačný spôsob*. (Ako sa hovorí, účel svätí prostriedky.) V spoločnej publikácii uvádzajú autori aj 6 pravidiel, ktoré tvoria podstatu prezentovanej teórie.

1. Translát je podriadený skoposu.
2. Translát je ponuka informácií v cieľovom jazyku a pre cieľovú kultúru a je nadradený ponuke informácií z východiskovej kultúry a jazyka.
3. Translát odzrkadľuje ponuku informácií presne a jednoznačne. (T. j. vernosť prekladu)
4. Translát (ako cieľový produkt) musí byť koherentný.
5. Translát musí byť koherentný vo vzťahu k východiskovému textu.
6. Uvedené pravidlá sú zoradené hierarchicky. (Reiss – Vermeer, 1991, s. 119)

Pravidlá koherencie, ako vidieť, rozpracúvajú na 2 typy:

- a) intratextuálnu (vnútrotextovú) koherenciu a

b) intertextuálnu (medzitextovú) koherenciu, pričom intertextová koherencia je podradená intratextuálnej koherencii.

1.3.6 Konexia, kohézia, koherencia

Na spomínané pojmy sme narazili aj pri sledovaní obsahovej štruktúry textu, v ktorej sa rôzne vzťahy, vetné, odsekové a pod. súvislosti, prejavujú ako morfológicko-syntaktické relácie medzi skúmanými propozíciami. I tu ide sčasti o problém ekvivalencie, ktorý rozvedieme na inom mieste. Gramatický zreteľ môžeme „zastrešiť“ termínom *konexia*, sémantický aspekt, t.j. vzťah k referenčnému rámcu vyjadruje *koherencia*. Oba aspekty sú paralelným javom a v istom zmysle ich chápeme ako dichotómiu formálnej a sémantickej stránky komponentov. (Dolník, Bajzíkova 1998) Prekladateľ vníma opísanú skutočnosť podobne a v závislosti od svojich kompetenčných možností k nej aj pristupuje. Dospeli sme k záveru, že napriek typologickému zaradeniu umeleckých textov k textom, v ktorých je dominantný invariant na rovine formy a estetického účinku, uvedený formálny jav – konexiu, často nie je možné odovzdať v cieľovom jazyku v rovnakom pomere ako tomu bolo v origináli. Prekladateľ totiž uprednostní celkovú koherenciu textu, aj keď – samozrejme – konexia na gramatickej rovine musí spĺňať všetky podmienky komunikatívnosti.

Ako príklad uvádzame syntaktické konštrukcie prispievajúce k zvýšeniu expresívnosti: osamostatnený vetný člen, elipsa, apoziopéza, vytýčený vetný člen a pod. (Uvádzame v citovanom poradí, pričom niekde ich prekladateľ dodržiava aj z aspektu konexie.)

„Nem álltam én meg, csak a falu végén. Kőkönyösdön.“ (1, s. 122)
„Ale ja som sa nezastavil, len konča dediny. V Kőkönyösde.“ (1.1, s. 124)

„Szombatott a fizetés.“ (1, s. 231)

„V sobotu výplata.“ (1.1, s. 226)

„Elgondoltam, hogy ha az Isten adná, csak egyszer találkozhatnék vele ...“ (1, s. 80)

„... ej, keby tak boh dal, že by sa mi ešte raz pritrafilo stretnúť sa s ňou ...“ (1.1, s. 82)

„Mer az mindig sírt, az a köjök, nagyon sírós vót.“ (1, s. 130)

„Lebo to decko večne len plakalo, ziapalo.“ (1.1, s. 131)

O *kohézii a koherencii* píše Shosana Blum-Kulka (1986), ktorá v štúdiu *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation* namiesto nami použíwanej „konexie“ pracuje s pojmom kohézie. Pri sledovaní posunov na anglických a hebrejských prekladových textoch záverom konštatuje, že kým posuny na rovine kohézie sú často potrebné a nevyhnutné, posuny v rámci koherencie sa vždy klasifikujú ako chybné.

1.3.7 Psycholingvistika a sociolingvistika v translatológii

Interdisciplinárny charakter translatológie je umocnený sekundárnou prítomnosťou metód a rôznych paradigiem, ktoré prinášajú teória komunikácie, teória informácií, semiotika, psychológia, sociológia atď., aby sa vzájomne obohacovali.

Psycholingvistika pomáha pri ozrejmovaní mentálnych dispozícií prekladateľa/tlmočníka a pri sledovaní jeho správania, automatických, poloautomatických, či neautomatických reakcií (introspektívna metóda); *sociolingvistika* zase ponúka exaktný opis historickej, kultúrnej

a spoločensko-ekonomickej situácie. V rámci sociolingvistickej paradigmy sa v translatologickom myslení uplatňuje odlišný horizontálny a vertikálny systém dvoch sledovaných jazykov, ktoré sa v texte môžu prejaviť napr. v typických rečových vlastnostiach postáv. Prekladateľ môžeme len vertikálne dialektizmy, nárečové tendencie musí prekladateľ riešiť osobitnými spôsobmi, najlepšie vytvorením „nového“ nárečia ad hoc.

Do sledovaného okruhu patrí aj preklad tzv. „bezekvivalentnej lexiky“. Ide o (ne)preložiteľnosť jedál, nápojov, peňažných mien, tancov, krojov, hrncov a iných reálií, ktoré sa viažu k istému kultúrnemu etniku. Prekladanie je o to ťažšie a zložitejšie, čím sú konfrontované kultúry vzdialenejšie a čím je v texte viac uvedených prvkov, resp. čím je ich funkčné postavenie závažnejšie. Základom je porozumenie, pochopenie reálií, až následne sa môže prekladateľ rozhodnúť v prospech jedného z prekladateľských pracovných postupov (preklad, substitúcia, transkripcia s vysvetlením, resp. vynechanie). Okrem miesta, povahy a postavenia problémovej reálie v texte VJ, reflektuje prekladateľ aj na poznatky a skúsenostný komplex cieľového adresáta. Tematika reálií však predstavuje oveľa širší okruh, pretože zahŕňa aj preklad mien, názvov inštitúcií, územných jednotiek, štátnickej hierarchie, vojenských jednotiek a hodností, sviatkov, historických udalostí, ale aj všeobecne známych prezývok, či v krajine uplatňovaných oslovení. Aj José Lambert (1993) tvrdí, že problematika špecifických kultúrnych rozdielov je oveľa rozsiahlejšia než niekoľko vybraných reálií spôsobujúcich prekladateľský problém a translatológia ich preto nemôže celkom vyčerpať. Podľa neho zastupuje kultúrny výskum širší pojem, translatológia je iba jeho súčasťou. Uvedenú teóriu potvrdzuje aj fakt, že preklad je potrebné skúmať v komplexnej „sieti“ spoločensko-kultúrnych noriem a vzťahov.

1.3.8 Teória, história a kritika prekladu

Literárna veda predstavuje pomerne široký pojem, ktorý zahŕňa literárnu teóriu, históriu a kritiku. Každá z uvedených disciplín diferentným spôsobom a v rôznej miere prispieva do širokého spektra vedy o preklade.

Kritikou prekladu sa zatiaľ zaoberajú len niektoré príspevky, pričom teória nezaostáva za „osihotenou“ praxou. Tejto problematike poskytneme samostatný priestor v závere práce. „Orieškom“ sú aj *dejiny prekladu*, a to predovšetkým z dôvodu neexistencie jednotnej periodizácie. Aj náš pokus (Vybrané kapitoly z dejín prekladu literárno-umeleckých textov, 2003) bol skôr zameraný na zaradenie prekladovej tvorby do domáceho literárneho vývinu a sledovanie jej znakov z tohto aspektu, v zmysle aplikovania známej Ďurišinovej tézy.

Najprepracovanejšou z uvedených oblastí je práve *teória prekladu*, a to zvlášť prekladu umeleckých, literárnych textov. Môžeme konštatovať, že v závislosti od prístupov k prekladu ako predmetu skúmania, prešla klasifikácia, hierarchizácia, systematizácia atď. prehľadne sledovateľnou krivkou vývoja. Dlhو sa napr. diskutovalo o tom, či nechápať preklad ako kategóriu teórie literatúry. Fr. Miko (1984) sa domnieval, že fenomén prekladu vzniká a pôsobí ako konkrétny prejav medziliterárnych vzťahov, determinovaný dvoma protikladnými tendenciami: 1. potrebou originálu a 2. potrebou výmeny jazykového, literárneho, spoločenského a dobového kontextu. Samozrejme, prvá tendencia je nadradená druhej, t.j. realizácia druhej nemôže narušiť hodnotu východiskového prvku - originálu.

So zaujímavou teóriou prichádza v posledných rokoch J. Koška, ktorý preklad stavia do pozície literárneho žánru, nakoľko ten leží na rozhraní medzi reprodukčným a pôvodným umením a je vytvorený „ako analógia

voči predlohe“. Autorovu teóriu bližšie rozvedieme v časti venovanej interpretácii a komunikačnému modelu translačného procesu.

1.4 Translatologické disciplíny

Interdisciplinárny charakter a osobité postavenie vedy o preklade v systémovom usporiadaní vedeckých disciplín je zabezpečené aj prostredníctvom jej zamerania na teoretické a špeciálne problémy translácie, ako aj na praxeológiu a didaktiku prekladania a tlmočenia. S tým súvisí aj ďalšie členenie translatologických disciplín, ktoré spracovala E. Gromová (1998, s.10):

I. Všeobecná teória prekladu

- Teória ústnych prekladateľských činností a foriem prekladu
- Teória písomných prekladateľských činností a foriem prekladu
- Teória strojového prekladu

II. Teória špeciálnych disciplín prekladu

1. Teória vedeckého a odborného prekladu

- Prekladateľské činnosti a formy prekladu spoločenskovedných textov
- Prekladateľské činnosti a formy prekladu prírodovedných textov
- Prekladateľské činnosti a formy prekladu technických textov

2. *Teória prekladu publicistických textov*
3. *Teória prekladu literárnoumeleckých textov*
 - Prekladateľské činnosti a formy prekladu básnických (veršovaných) textov
 - Prekladateľské činnosti a formy prekladu prozaických textov
 - Prekladateľské činnosti a formy prekladu dramatických textov
 - Prekladateľské činnosti a formy prekladu biblických a sakrálnych textov
4. *Teória prekladu pre elektronické médiá*

III. Praxeológia prekladu

- Prekladateľské činnosti z aspektu sociológie prekladu
- Prekladateľské činnosti z aspektu redakčnej praxe prekladu
- Prekladateľské činnosti z aspektu kritiky prekladu

IV. Pedagogika a didaktika prekladu

- Didaktické činnosti z aspektu všeobecnej teórie prekladu
- Didaktické činnosti z aspektu špeciálnych disciplín teórie prekladu
- Didaktické činnosti z aspektu praxeológie prekladu
- Vyučovací proces v profesijnej študijnej disciplíne prekladateľstvo

S uvedeným rozdelením sa stotožňujeme, ale domnievame sa, že vzhľadom na rýchle teoreticko-praktické napredovanie v danej oblasti by bolo vhodné odlišiť strechový pojem „translácia“ a jej špecifikácie: preklad a tlmočenie. Došlo by tým k vymedzeniu dvoch nosných oblastí a aj k zjednodušeniu názvov (napr. teória prekladu, teória tlmočenia, preklad spoločenskovedných textov, tlmočenie spoločenskovedných textov a pod.).

2 Teória komunikácie v translatológii

Pojem komunikácie bol do literárnej vedy prenesený z teórie informácií, pričom najprv sa ujal v západnej literárnej vede (Jacobson, Eco) transformovaný do podoby tzv. literárnej komunikácie. Jej špecifický charakter spočíva v samotnom objekte prenosu informácie, ktorým je v tomto prípade literárne dielo ako odraz objektívnej skutočnosti (podľa materialistickej filozofie). V odlišnosti od ostatných operácií prenosu informácií sa pri čítaní umeleckého diela prenáša aj estetická kvalita, čo je informácia navyše. Práve táto, na prvý pohľad okrajová, zložka prenosu sa stáva najdôležitejším kritériom pri hodnotení výsledného produktu.

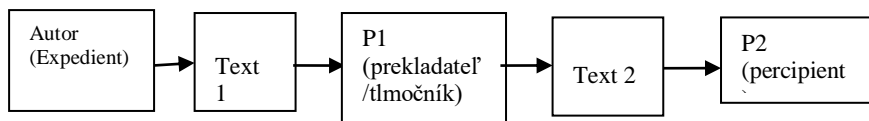
Myšlienku dialogickej podstaty diela rozvíjal v 20. rokoch minulého storočia aj **M. Bachtin**, ktorý považoval autora i jeho mysleného partnera (čitateľa) za štruktúrotvorné a významovotvorné činitele textu. Z uvedenej teórie vyplýva, že prekladateľ musí odhaľovať existujúce vzťahy medzi autorom a mysleným čitateľom, dokonca i medzi prekladom a predpokladaným príjemcom. V súčasnosti sa uvažuje aj

o prítomnosti čitateľského zážitku, istého vkusu a erudovanosti percipienta, ktoré sa premietajú v originálnom i prekladovom diele.

V. N. Komissarov (1980) sa zaoberal literárnou komunikáciou z viacerých aspektov, v rámci ktorých podriadil jednotlivé zložky prekladateľského procesu cieľu komunikačnej roviny textu, a to aj v prípade prekladu. Komunikačný cieľ je nadradený všetkým ostatným komponentom, ktoré sú prítomné v texte a mal by byť východiskom pri volení postupov a prekladateľských riešení.

2.1 Komunikačný model

U nás teória literárnej komunikácie našla „úrodnú pôdu“ v Nitrianskej škole **A. Popoviča** a **Fr. Miku**. Základnú triádu Autor – Dielo – Čitateľ rozšírili do podoby dvojčlennej komunikačnej reťaze, ktorú formuloval už J. Levý ako schému prekladového procesu. (Schému J. Levého pozri v kapitole o prekladateľskom procese.) Nový model translačnej komunikácie vyzeral nasledovne:

Na text1 pôsobia i rôzne mimoliterárne faktory, ktorými sú tradícia a realita vysielačujúceho prostredia, na text2 zase obdobne vzťahy prijímajúcej spoločnosti, ktoré si navzájom konkurujú a vytvárajú napätie. Napätie môže byť umocnené nepriaznivou spoločensko-ekonomickou alebo politickou situáciou, ako aj časovou a priestorovou vzdialenosťou

a pod. Situáciu vždy rieši prekladateľ voľbou vhodnej prekladateľskej koncepcie.

Komunikačná teória prekladu sa stala priesečníkom komunikačného a semiotického aspektu v pôvodnej aj v prekladovej tvorbe. Za jediný nedostatok sa považuje materialistické filozofické východisko, pre ktoré je umelecké dielo len odrazom inej reality a nie samotnou realitou, akou sa musí stať v procese prijímania (čitateľom aj prekladateľom). V tomto zmysle pracovali s teóriou aj A. Popovič a D. Ďurišin, ktorí nadväzovali na Lotmanovo a Ecovo vnímanie umeleckého textu. Na ďalšie nedostatky sa poukazuje len v niekoľkých posledných rokoch, čo súvisí s prekonávaním štrukturalistického prístupu k literatúre a umeniu vôbec, ktorý bol založený na presných definíciách, grafoch, konkrétnych požiadavkách a zjednodušaní, čerpajúcim predovšetkým z teórie informácie, ktorú aj v našej práci hojne spomíname.

„Boom“ kognitívnych vied už zasiahlo psychológiu, jazykovedu... a, zdá sa, neminie ani translatológiu. Do centra záujmu sa totiž dostáva osobná skúsenosť – a to nielen autorova, ale aj čitateľova, interpretova – teda i prekladateľova. Komunikačnému modelu sa vytýka, že vytrhol preklad z reality, hoci on väzby na realitu má práve vďaka sprostredkovateľovi diela – interpretovi, ktorým môže byť čitateľ, herec, hudobný virtuóz, prekladateľ a pod. Každý z nich vkladá niečo zo svojej skúsenosti, z dobovej – časovej a priestorovej – reality do umeleckého diela a tvorí tak dielo nové, nie ekvivalentné, ale skôr obsahovo analogické. (Porovnaj: Koška, 1998.)

Nesúhlas bol už dávnejšie vyslovený aj so zaradením literárneho prekladu do kategórie metatextov, dôvodiac, že preklad nie je reflexívnym či diskurzívnym textom o texte, ale je ďalším originálom. Metatextom je potom teória prekladu. Obdobný postoj si vyslúžila aj

terminologická báza založená na prekladateľských posunoch. Niektorí zastávajú názor, že nejde o posuny, ale o rozdiely.

Napriek všetkému je komunikačný model je v literárnej vede i v translatológii zatiaľ veľmi populárny. Zaujímavá je skutočnosť, že ho možno rovnako uplatniť v sfére prekladu i tlmočenia. **P1** je potom tlmočník a **P2** prijímateľ (recipient). O rozšírenosti a uplatniteľnosti komunikačného aspektu v oboch disciplínach svedčia aj niektoré oporné práce súčasnej vedy o preklade. Máme na mysli predovšetkým knihu **B. Hochela** *Preklad ako komunikácia* (1990) a skriptá **A. Keníža** *Úvod do komunikačnej teórie tlmočenia* (1986), z ktorej odcitujeme „komunikačnú“ definíciu ústneho procesu translácie. „Tlmočenie chápeme ako špecifický dvojjazyčný komunikačný proces, na začiatku ktorého je príjem informácií vo východiskovom jazyku a na konci odovzdanie prijatých informácií v cieľovom jazyku.“ (Keníž, 1986, s. 3)

2.2 Iné výrazné teórie o preklade

Kvôli úplnému prehľadu spomenieme niektoré z posledných výraznejších teórií o preklade, ktoré rezonujú na vedecko-praktickom poli bádania. Máme na mysli prechod od lingvistických, komunikačných a informačných modelov, cez kognitívne uchopenia psychológie a sociológie až ku koncepcnej kulturológii. Ide o **teóriu polysystémov** a neskôr **teóriu systémov**, ktoré sa snažili o celostnú a syntetizujúcu definíciu prvkov, vzťahov a zákonitostí, fungujúcich v určitom kultúrno-spoločenskom prostredí.

Teória polysystémov vznikla v Izraeli začiatkom 70. rokov a vychádzala z ruskej formálnej školy a českého štrukturalizmu. Jej zakladateľ, **Itamar Even-Zohar**, vychádzal z predpokladu, že každý

polysystém je tvorený ďalšími systémami, ktorých prvky sa môžu voľne vymieňať, pričom dôležitá je ich funkcia. Izraelská škola pracovala predovšetkým s literárnym a lingvistickým polysystémom, postavenom na binárnych opozíciách. O preklade začal Zohar uvažovať až neskôr a definoval ho ako funkčný systém literárneho polysystému. Preklad sa do prijímajúcej literatúry dostáva zväčša z periférie, pretože by narušil kanonizované centrum literárneho systému. Ak sa dostane do centra, inovuje ho, prípadne sa stierajú hranice medzi ním a pôvodnou tvorbou. Nikdy však nemôže tvoriť jednoznačne primárny, či sekundárny systém. Jeho umiestnenie a úloha závisí od konzervatívnosti prijímajúceho systému. Prepracovanú teóriu sa pokúsil rozvíjať aj Zoharov žiak, **Gideon Toury**. Svoju pozornosť sústredil hlavne na význam prijímajúceho prostredia. Zvlášť zdôrazňuje nejednoznačnosť vzťahu medzi originálom a prekladom a popiera opodstatnenie porovnávania prekladu s originálom, lebo ten patrí do iného literárneho systému.

Za hranice teórie polysystémov sa vydal **José Lambert**, predstaviteľ belgickej školy prekladu, ktorý sa zamerával na empirický výskum prekladov charakterizovaný ako deskriptívne štúdiá, neskôr známy ako **manipulation studies** (škola sa rozpadla koncom 20. storočia). Podľa Lamberta pri výbere diela na preklad je rozhodujúcou otázkou žánrov. Lambertov najväčší prínos je v oblasti prekladu pre masmédiá.

Odlisnú teóriu systémov zastáva **André Lefevere**, ktorý tiež vychádza zo Zoharovej teórie polysystémov. Upozorňuje na interakciu prostredia a systémov, na ich vnútornú organizáciu a kontrolné mechanizmy, ktoré systém kontrolujú. Nimi sú patróni, experti, ideológia a politika. Známy je jeho termín rewriting, ktorým nazýva všetky prepisy, teda aj preklad.

Osobitne je potrebné spomenúť i postkoloniálny a feministický prístup, ktoré vytlačili deskriptívnu metódu. Zakladateľom **postkoloniálnej translatológie** je **Richard Jacquemond** (1992), ktorý sa zaoberá prekladmi medzi Francúzskom a Egyptom. Jacquemond dospel k záveru, že v prípade minoritných kultúr je preklad pre cieľovú (minoritnú, kolonizovanú a pod.) kultúru vždy ovládaný východiskovou kultúrou. **Feministické teórie prekladu** upozorňujú na potrebu oživenia žien ako teoretičiek prekladu a prekladateľiek, potrebu formulovania feministickej prekladateľskej praxe a pod. Zaoberajú sa tiež otázkou, či je vhodné, ak feministické prekladateľky siahajú po mužských autoroch a naopak. (Porovnaj: L. Vajdová a E. Gromová, 2002, alebo Lefevere, 1992, Hermans, 1999.)

3 Prekladateľský proces

Prekladateľský proces, proces prekladu alebo prekladový proces, sú pojmy, ktoré sa v teórii prekladu používajú synonymne. Ide o podobný fakt ako časté zamieňanie termínu preklad, pod ktorým zväčša rozumieme výsledný produkt prekladateľskej činnosti (ústnej i písomnej), príp. samotný proces, či abstraktné chápanie prekladu ako pojmu v protiklade k tlmočeniu.

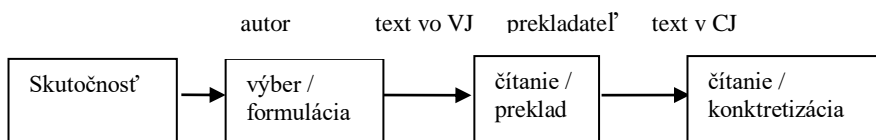
V zjednodušenej podobe možno priebeh translácie opísať nasledovne:

Kódovanie (text originálu, ktoré vykonáva autor)

Dekódovanie (rozšifrovanie) a *prekódovanie* (opätovné zašifrovanie do cieľového jazyka, ktoré spadá do kompetencie prekladateľa/tlmočníka)

Dekódovanie, ktoré sa odohráva u čitateľa/poslucháča a je podobne ako ostatné zložky spojené s interpretáciou a následným pochopením

Pri definovaní prekladateľského procesu budeme vychádzať z komunikačnej teórie, podľa ktorej môžeme umelecký preklad chápať ako prekódovanie estetickej informácie obsiahnutej v texte originálu. Informáciu spravidla dešifruje čitateľ. Zrod samotného prekladu je teda výsledkom prekladateľského procesu, ktorý J. Levý znázornil ako lineárny sled nasledovných participantov:

Skutočnosť je obsiahnutá v texte len vďaka autorovi, ktorý z nej subjektívne vyberá, selektuje dôležité, či zaujímavé fakty, spracúva a formuluje ich, dáva do nových súvislostí... Materialistická filozofia preto uvažovala o literárnom diele ako o odraze objektívnej skutočnosti, zabúdala však, že i samotný text je novou skutočnosťou, ktorej svoj punc originálneho vnímania reality vtláčil práve autor. Čitateľ potom nevníma objektívnu skutočnosť, ale tú, ktorú mu v podobe diela podal sám spisovateľ. V takejto pozícii sa nachádza aj prekladateľ, ktorý síce môže odhaliť niektoré „skryté“ objektívne fakty, avšak tie často nie sú nositeľmi umeleckej hodnoty diela, nemusí ich teda transformovať, dokonca, niekedy nie sú v texte vôbec prítomné, prípadne sa od reality zámerne odkláňajú. Napriek subjektívnemu prístupu autora musíme pripomenúť, že ho nemožno vnímať len ako individuálneho participanta procesu, keďže jeho svetonázor, výber historických faktov a prezentácia politického presvedčenia atď. sú podmienené historicky. Autor tak tvorí

novú objektívnu skutočnosť zakódovanú do jazykového materiálu, ktorá sa stáva východiskom a viac-menej jediným „objektívnym materiálom“ pre prácu prekladateľa.

Zdôrazňujeme, že obe zložky – formálna i obsahová, tvoria dialektickú jednotu, a tak je nutné k nim aj pristupovať.

Podobne vnímame a rozlišujeme jazykovú formu a jej významové, ideovo-estetické hodnoty. Je zrejmé, že úlohou prekladateľa je práve odovzdanie ideovo-estetického obsahu, ktorého text a realizácia v jazykovom materiáli sú len nositeľmi. Preklad tak nie je len výlučne lingvistickou záležitosťou, náhradou jazykového materiálu ekvivalentom v jazykovom repertoári cieľového prostredia, ale sémanticko-štylistickou operáciou, ktorá pracuje na vyšších rovinách textu. Zjednocuje výrazovú hodnotu oboch konfrontovaných jazykov s prihliadnutím na komunikačný cieľ a adekvátny umelecký účinok. (Levý, 1957)

V druhej etape prekladateľského procesu vstupuje do hry prekladateľ, ktorý je však predovšetkým akýmsi „vzorovým“ čitateľom. Podobne ako autor pristupoval k faktom objektívnej skutočnosti, t.j. podmienené dobovým tradíciám a historickému nazeraniu, ale aj subjektívne, individuálnym vnímaním a transformovaním reality, pristupuje k textu originálu prekladateľ. Umelecké dielo vníma pod zorným uhlom svojej doby a svojich názorov. Opäť sa tu premiešava jeho individuálny prístup s tradičným vnímaním umeleckých produktov, podmienený spoločensko-ekonomickými faktormi. Po *prvotnej – autorskej interpretácii* nasleduje (v tejto etape) *druhá – prekladateľská interpretácia*, ktorej konkretizácia sa deje v jazyku cieľového textu. J. Levý hovorí o druhej jazykovej materializácii sémantických hodnôt diela.

V súvislosti s jazykovým materiálom treba spomenúť, že často aktívne determinuje výsledné ideovo-estetické pôsobenie textu. Stupeň

jazykovej podmienenosti diela je rôzny, platí však, že čím je vyšší, tým je preklad obtiažnejší. Máme na mysli rôzne zvukové asonancie, slovné hračky, kalambúry a pod.

Dostávame sa do tretej etapy prekladateľského procesu, ktorou je v poradí už *tretia interpretácia a konkretizácia* diela, tentoraz čitateľom. Každý text sa totiž realizuje až v procese čítania. Samozrejme, tu opäť pôsobia individuálne i dobové, historické faktory.

Môžeme teda zhrnúť, že v prekladateľskom procese dochádza k trom interpretáciám a následným konkretizáciám:

1. autorove vnímanie skutočnosti,
2. prekladateľove poňatie originálu,
3. čitateľova percepcia prekladu. (Levý, 1963)

E. Gromová (1998, s.13) v súvislosti s procesom prekladu a jeho aplikáciou na konkrétnych príkladoch upriamuje pozornosť na dva aspekty komunikácie a to: monolingválny (A –D –Č) a bilingválny (čitateľ sa kryje s prekladateľom, ide o dvojčlennú komunikačnú reťaz, viď. kapitolu o teórii komunikácie v translatológii). Pre bilingválnu komunikáciu stanovuje nasledovné body:

1. Prekladateľ prijíma signál z textu vysielajúceho jazyka (T1).
2. Rozlišuje kód .
3. Dekóduje signál 1.
4. Interpretuje správu (T1 – originál).
5. Porozumie a pochopí správu.
6. Vyberá kód 2 (pre T2).
7. Kóduje správu kódom 2.
8. Vyberá kanál (spojenie písomné alebo ústne).
9. Prenáša signál 2 správy 2 (T2 – preklad).

Domnievame sa, že pre úplnosť postupu by bolo treba uviesť aj ďalšie body, týkajúce sa čitateľa, keďže, ako sme už spomínali, prekladateľský proces sa nekončí translátom, ale až konkretizáciou u svojho prijímateľa. Tieto body však neuvádza autorka pravdepodobne preto, lebo ide opäť o prvých päť bodov z uvedeného postupu. Ďalej zastávame názor, že proces zachytený v bodoch 4. a 5. sa deje paralelne, pričom vychádzame z názoru J. Vilikovského (podrobnejšie ho zdôvodníme v kapitole o prekladateľských fázach).

3.1 Analytické a syntetické postupy

V procese prekladu využívame analytické (pri origináli) a syntetické (v texte cieľového jazyka) postupy, pričom pri východiskovom texte postupujeme od analýzy k syntéze, od nižších rovín k vyšším rovinám, pri preklade je postup opačný. Podrobne sa téme venuje Komissarov (1972, s. 3 - 14), ktorý si uvedomuje, že prekladateľ je nútený pracovať s viacerými modelmi a realizovať ekvivalenciu už na slove či slovnom spojení (ak je to možné). Vo svojej knihe uvádza až päť stupňov „prechodu“ z jedného jazyka do druhého: úroveň jazykového znaku, úroveň vyjadrenia (jazykového výrazu), výpovede, situačnú a komunikačnú úroveň. Ako zdôrazňuje, fázy i úrovne sa prekrývajú, často prebiehajú paralelne, prekladateľ akoby „behal“ medzi nimi tam a späť, preskakoval stupne a vracal sa k nim, aby našiel najlepšie riešenie.

Niektorí bádatelia sa domnievajú, že medzi fázou analýzy a fázou syntézy je ešte tzv. prechodná zóna, dokonca hovoria aj o fungovaní akéhosi „prechodného, sprostredkovateľského jazyka“. Sledovaním analytických a syntetických fáz, ich priebehu i voľby minimálnej

prekladovej jednotky, môžeme vyčleniť niekoľko reprezentatívnych typov lingvistických modelov prekladateľského procesu. (Klaudy, 1999, s. 71 - 87)

Denotačný model vychádza z presvedčenia, že prekladateľ v analytickej fáze prehodnotí znaky VJ na objektívne a všeobecne známe denotáty. V syntetickej fáze ich opätovne opíše, a to v CJ. Revzin a Rozencvejk (1964, s. 64 - 68) nazývajú tento model interpretáciou. Pod prekladom chápu až ďalší typ prekladového procesu. Aj Komissarov (1972) upozorňuje, že denotačný model síce odráža väčšinu relevantných vlastností prekladového procesu, ale neuvedomuje si, že istú situáciu v danom jazyku je možné opísať viacerými spôsobmi. My sa domnievame, že tento typ využívajú prekladatelia predovšetkým pri prekladaní niektorých kategórií bezekvivalentnej lexiky.

Transformačný model nestotožňuje znaky VJ so skutočnosťou, ale so znakmi CJ, ktoré má prekladateľ uložené v mozgu. Model počíta aj s rozdielnou hierarchiou, počtom prvkov, vzťahmi, pravidlami, zoskupením, rozmiestením a pod. dvoch sledovaných jazykových systémov a preto hľadá „jadro“ ako východisko pertraktovaného spôsobu prekladania. K zástancom uvedeného modelu patrí aj Nida, ktorý sa od „jadra“ viet posúva k hĺbkovej štruktúre vety, v lingvistike prezentovanej N. Chomskym (1965). Nida (1969) pracuje s termínmi „back-transformation“, „transfer“ a „restructuring“. Prekladateľský proces prebieha tak, že prekladateľ v analytickej fáze pretransformuje povrchové vety VJ na jadrá viet alebo hĺbkové štruktúry (intralingválna transformácia), aby ich v druhej fáze nahradil ekvivalentmi vetných jadier alebo hĺbkových štruktúr CJ (interlingválna transformácia). Až v tretej, syntetickej fáze, sa dostáva k povrchovým štruktúram viet CJ (intralingválna transformácia). Uvedené tri fázy nazýva Komissarov

analýzou, samotným prekladom a syntézou. (Bart - Klaudy, 1986, s. 125 – 145, Komissarov, 1972, s. 3 – 14, Nida, 1969, s. 483 – 498.)

Sémantický model predpokladá, že prekladateľ v analytickej fáze nerozoberá vetu na základné lexikálne jednotky a gramatické štruktúry, ale na elementárne sémantické jednotky, ktoré následne prekladá. Model vychádza zo skutočnosti, podľa ktorej je percipient schopný identifikovať významovú totožnosť aj navonok (formálne) rozdielnych výpovedí. Melčuk a Žolkovskij (1969) preto hľadajú tzv. obsahový invariant, ktorým je podľa nich zmysel, či presnejšie „ovládnutie zmyslu“. Pri rozbere VJ na významové prvky a pri opätovnom „skladaní“ zmyslu v CJ si pomáhajú sémantickými funkciami napr. začatia (Incep), skončenia (Fin), fungovania (Oper), pokazenia (Degrad) a pod. (Porovnaj: Klaudy, 1999, s. 81) Slovné spojenia „vstúpiť do štrajku“, „pustiť sa do jedenia“, „odštartovať preteky“, „spustiť reč“, „vyvolať roztržku“, „rozpútať spor“ a pod. predpokladajú napr. vyjadrenie funkcie Incep. „Odstrániť chyby“, „odpratať smeti“, „zlikvidovať nepriateľa“, „eliminovať zdroj náказы“, „vykoreniť burinu“, „odbúrať administratívu“, „zbaviť sa vedenia“, „odstaviť konkurenciu“, „zrušiť vyučovanie“ a pod. zase znamenajú zneškodnenie, likvidáciu niečoho, preto sa v CJ vyžaduje realizácia funkcie Degrad.

Na základe uvedených faktov, ale z iného aspektu sledovania prekladateľského procesu môžeme konštatovať, že v prekladateľskej praxi sa uplatňujú tri operácie, syntaktická, sémantická a pragmatická. (E. Gromová, 1998.) Pri čítaní originálu musí prekladateľ preklenúť najprv syntaktickú analýzu, t.j. spoznať lexikálne jednotky, vetné konštrukcie, slovné spojenia, idiómy... Potom môže pristúpiť k sémantickej analýze, t. j. k rozboru sémantickej stavby výpovednej jednotky, k identifikácii logických vzťahov vo vete. Nasleduje pragmatická analýza, ktorá sa

opiera o schopnosť štylistického rozlíšenia výrazov a bezpríznakových a príznakových výpovedí. Do konca tejto fázy postupoval ako čitateľ, až syntézou a jej trojčlennou aplikáciou sa dostáva do role prekladateľa. Postupuje však opačne. Najprv pragmaticky zhodnotí ciele komunikácie, účel textu, zvolí stratégiu... Sémantická analýza predstavuje vytváranie reprodukovateľného textu na základe zvolenej koncepcie. Syntaktická analýza odzrkadľuje uplatňovanie vyššie uvedených záverov syntézy „na úrovni textu ako tvarového celku a jeho výslednej grafickej podoby“.

(Gromová, 1998, s. 16)

4 Fázy prekladateľskej práce

V nadväznosti na proces prekladu treba spomenúť jednotlivé fázy práce prekladateľa, ktoré sa pokúsime sprehľadniť konfrontáciou viacerých postojov.

J. Levý (1963) rozlišuje tri fázy prekladateľského procesu:

- 1. pochopenie predlohy,**
- 2. interpretácia predlohy,**
- 3. preštylizovanie predlohy.**

Pod pochopením predlohy rozumie Levý v prvom rade filologické porozumenie, ktoré spája so „správnym čítaním“, t.j. odhaľovaním ideovo-estetických kvalít originálu. Hoci omyly na tejto rovine sú vďaka filologickej fundovanosti prekladateľov čoraz zriedkavejšie, predsa sa vyskytnú. Na ilustráciu uvádzame jeden z množstva podobných príkladov, tentoraz z konferenčného príspevku doc. Fr. Hrušku (1999). Ide o preklad Pradoliniho románu *Metello* do češtiny, v ktorom je na

pohľad nevinné spojenie „gli arrivava alle spalle“, vzťahujúce sa na Metellovo dievča, preložené: „prišla k nemu odzadu“. V skutočnosti si prekladateľ neuvedomil viacvýznamovosť slov, ktoré by ho určite boli priviedli k správne prekladu: „siahala mu po pleciah“.

Pochopenie predlohy vyžaduje ďalšiu zložku – interpretáciu. Tá v jeho poňatí súvisí s hľadaním objektívnej idey diela. Vo svojej knihe píše: „Ak má byť interpretácia správna, jej východiskom musia byť najpodstatnejšie rysy diela a jej cieľom jeho objektívne hodnoty.“ (Levý, 1957, s. 59) Z tohto pohľadu sa dôležitým bodom následne formovanej prekladateľskej koncepcie stáva vhodne zvolené interpretačné stanovisko prekladateľa. Prekladateľská koncepcia tvorí potom tzv. ideový základ jeho tvorivej metódy.

Preštylizovanie predlohy je termín, ktorý signalizuje, že najviac tvorivej práce sa prekladateľovi núka na rovine jazykovo-štylistickej. Veď dodnes je otázne, či by „preštylizovanie“ na makrolingvistickej rovine bolo ešte možné klasifikovať ako preklad, alebo by sme už hovorili o adaptácii, parafráze, novom diele... J. Levý upozorňuje, že výsledkom má byť umelecky hodnotné preštylizovanie predlohy, pričom sa prekladateľ musí vysporiadať hneď s niekoľkými špecifickými problémami:

- a) pomerom dvoch jazykových celkov,
- b) stopami jazyka originálu v štylizácii prekladu,
- c) s napätím v štýle prekladu, ktoré vzniká tým, že myšlienka sa prevádza do jazyka, v ktorom nebola vytvorená.

O fázach prekladového procesu uvažuje aj **J. Vilikovský** (1982). V jeho poňatí sú fázy prekladateľského procesu nasledovné:

1. interpretácia,

2. koncepcia,

3. reprodukcia.

V porovnaní s hierarchiou fáz u J. Levého môžeme vidieť, že Vilikovský nerozlišuje striktnie pochopenie predlohy a interpretáciu, ale chápe ich ako prvú fázu procesu, pretože nemožno oddeliť recepciu, vnímanie textu od jeho mimovoľnej, primárnej interpretácie. Až po primárnej recepcii môže začať proces analýzy. Interpretáciu potom chápeme „ako súbor postupov, ktoré pomáhajú odhaľovať objektívny invariant pôvodného textu.“ (J. Vilikovský, 1982)

Koncepciu, ktorej Levý nevyčlenil samostatný post (pripojil ju k interpretácii), radí Vilikovský ako samostatnú fázu za interpretáciu, argumentujúc tým, že interpretácia je zameraná viac na originál, východiskovú kultúru, kým koncepcia sa už otáča smerom k určeniu a cieľu prekladu. Za východiskový bod každej formulovanej koncepcie prekladateľa považuje odhalenie idey diela, ako aj vzťahu medzi autorským zámerom a objektívnou ideou, ktorý sa potom musí odraziť aj v texte prekladu. Určenie a cieľ prekladu sú zase determinované viacerými faktormi, ktoré možno zhrnúť pod tzv. spoločenskú objednávku. Každý preklad by mal stavať na určitej koncepcii, ktorá obsahuje závery vyvedené z interpretácie a je zárukou solídnej práce prekladateľa.

Poslednou fázou je tzv. reprodukcia originálu, termín, ktorý zahŕňa viacero pracovných prekladateľských postupov. Jedným z nich je i *preklad*, čím sa predchádza prípadnej terminologickej kolízii. Preklad (ako s ním narábame) je pojmom, ktorý v sebe zahŕňa aj interpretáciu a tvorbu koncepcie. (Vilikovský, 1982) Reprodukcia je teda tvorba, preštylizácia originálu do novej výrazovej podoby cieľového jazyka.

5 Interpretácia v preklade

Osobitný priestor sme sa rozhodli venovať interpretácii, pretože sa v poslednej dobe stáva objektom skúmania viacerých monografií. Prostredníctvom odlišných názorových prístupov, z ktorých niektoré už boli aplikované na rovine umeleckého prekladu, sa darí odhaľovať čoraz širší horizont textovo imanentných vzťahov. Okrem toho sme tému interpretácie uspokojivo nevyčerpali ani v kapitole venovanej fázam prekladateľskej práce.

Interpretácia nepatrí k najmladším pojmom literárnej vedy, skôr naopak, predstavuje jeden z najstarších prístupov k textu. Už hermeneutika s ňou pracovala ako s metódou na objasnenie neurčitých momentov v písomných prejavoch, pričom využívala aj exegézu, ktorá predstavovala textovú interpretáciu diela. V rôznych obmenách bola prítomná v každej literárnovednej metóde, samozrejme s diferentným dosahom na poňatie umeleckého diela.

Aj do teórie prekladu sa dostáva prostredníctvom nutnej analýzy originálu a zhromažďovania historických údajov súvisiacich s textom, ktoré musel prekladateľ vykonať pred samotnou záverečnou prácou na preklade.

Prekladateľ je v prvom rade čitateľom, ktorého špecifickosť spočíva v schopnosti čítať dielo v origináli. Z toho vyplýva, že podobne ako ktorýkoľvek iný čitateľ, i on vníma dielo cez filter vlastných skúseností, vlastných estetických a umeleckých kritérií, napriek tomu, že i oni sami sú determinované akceptáciou alebo negáciou dobového estetického kánonu. Čitateľský zážitok a estetická skúsenosť sú tie dôležité faktory, na ktoré sa donedávna dosť zabúdalo (predovšetkým pod vplyvom snahy o objektívne interpretácie očistené od nežiaducich subjektívnych prvkov), ktoré však v týchto rokoch zažívajú svoju

renesanciu. O subjektivite a objektivite čitateľských konkretizácií sa viedli v literárnej vede dlhé rozpravy.

Prekladateľ je erudovaný čitateľ, ktorého práca sa po dočítaní diela len začína. Spomínali sme už, že v interpretačnej fáze musí prebehnúť analýza na všetkých rovinách textu, aby prekladateľ mohol rozlíšiť invariant pôvodného diela.

5.1 Prirodená a reflexívna interpretácia

V súvislosti s „porozumením“ textov sa upozorňuje na rozdiel medzi tzv. *prirodenou a reflexívnou interpretáciou*. Každé porozumenie vychádza totiž z identifikačnej bázy, na ktorú sa navrstvuje kognitívny aspekt. Pri prirodenej interpretácii je identifikačné porozumenie automatické, t.j. pri spoznaní napísaného si to recipient vzápätí „prirodene“ uvedomí. Nejde o zámernú činnosť, ale o neuvedomovaný, automatizovaný proces.

Reflexívna interpretácia je špecifickým druhom prístupu k textu, ktorý je podriadený intencii, zámeru. Aj nami volený postup možno charakterizovať pojmom reflexívnej interpretácie, ktorá je „uvedomovanou jazykovou činnosťou, ktorou sa produkuje nový text“. (Dolník, Bajžíková, 1998, s.101) Musíme si však uvedomiť, že reflexívna interpretácia sa môže realizovať iba ako ďalšia vrstva, vychádzajúca a stavajúca na prirodenej interpretácii. Obe sú riadené mechanizmom postupnej apercepcie komponentov textových rovín a ústia do „interpretácie komunikačného celku v zmysle jeho funkcií“. (Dolník, Bajžíková, 1998, s.102)

J. Dolník pracuje aj s termínmi obsah a zmysel, aby poukázal na systém ich spoznávaní, pričom upozorňuje na to, že text odkrýva svoj

zmysel z pozície intersubjektívnej reality, ktorá je predpokladom jazykovej komunikácie. Uvedený názor sa prekrýva s našim chápaním interpretačného prístupu, na základe ktorého nemožno považovať text za objektívnu ani subjektívnu realitu. Ide o kontextový aspekt a vzťah k referencii, ako aj o individuálny recepcný prístup, vďaka ktorému jedinci prijímajú istý invariant informácie v závislosti od viacerých faktorov, napr. mimotextových znalostí, ilokučných indikátorov, identifikačných schopností inferencií a pod. Spomínané poznanie je dôležitým bodom v prístupe k umeleckému dielu z pozície prekladateľa, keďže oslobodzuje substanciu textu od jej „objektívnych“ vlastností a zároveň ponúka recipientovi široké pole interpretačnej kompetencie. Pojem interpretačná kompetencia sa vymedzuje ako „schopnosť používateľa jazyka usúvzťažiť štruktúru jazykových výrazov tvoriacich text so štruktúrou jeho znalostí relevantných pre porozumenie textu.“ (Dolník, Bajžíková, 1998, s.107) Žiada sa doplniť, že termín „jazykový výraz“ budeme chápať širšie, než len na báze jazyka. (V súlade s Mikovou teóriou štýlu.)

V nadväznosti na spomínané interpretácie možno uvažovať o *prirodzenej interpretačnej kompetencii*, ktorá je založená na asociáciách a o *reflexívnej interpretačnej kompetencii*, ktorá je postavená na „zámernom vyhľadávaní znalostných elementov a ich priradovaní elementom textovej štruktúry.“ (Dolník, Bajžíková, 1998, s.107) Obidve kompetencie zahŕňajú obsahový aj zmyslový (pragmatický) komponent. „Interpretačná kompetencia (...) je invariantnou vlastnosťou recipienta“ a teda aj prekladateľa. Je individuálna a závisí od textových a mimotextových znalostí interpreta. Z množstva spomeňme aspoň opomínanú kognitívnu operáciu inferencie, ktorá pri reflexívnej interpretácii aktualizuje znalosti, ktoré v texte nie sú explicitne prítomné.

Pomocou schopnosti inferencie odhaľuje prekladateľ možnosti voľby idioalternantov, alebo opačne, identifikuje sémantickú šírku skúmaného archifenoménu. (Hut'ková, 2000)

5.2 Primárna a sekundárna interpretácia

O trojitej interpretácii a trojitej konkretizácii sme hovorili v spojitosti s dvojčlennou komunikačnou reťazou J. Levého, v ktorej sme odlíšili autorovu interpretáciu skutočnosti, prekladateľovu interpretáciu originálu a čitateľskú interpretáciu prekladu.

V súvislosti s viacerými interpretáciami textu navrhujú niektorí vedci hovoriť o primárnej a sekundárnej interpretácii. *Primárna interpretácia* je nesformulovaný čitateľský zážitok a principiálne je nekomunikovateľná. Vo chvíli, keď jej priradíme znakovú podobu, ide už o *interpretáciu sekundárnu*, ktorou je napr. film nakrútený podľa knižnej predlohy, recitovaná báseň, zhudobnená balada i samotný preklad ... Preklad je teda sekundárnou interpretáciou. Otázkou, či všetky interpretácie objektívne limitované subjektom čitateľa (prekladateľa) sú správne, sa zaoberal aj U. Eco (1992). Došiel k záveru, že za správne interpretácie možno považovať len tie, ktoré dokladá sám interpretovaný text. Ten totiž môže mať množstvo významov, ale nie hocijaké! Podobne aj preklad môže byť správny len vtedy, keď vychádza zo správnej interpretácie (na ktorej prekladateľ postaví svoju prekladateľskú koncepciu). Každý text sa realizuje v interpretácii a každá interpretácia je jednou z x-možností konkretizácií toho-ktorého textu. (Ne)výhodou prekladateľovej interpretácie je, že zostáva jeho tajomstvom a možno ju sčasti odkryť len prostredníctvom uplatnenej koncepcie.

5.3 Existujú správne a nesprávne interpretácie?

V súvislosti so správnymi a nesprávnymi interpretáciami - ktorých odlišenie je v našom prípade dôležité, lebo sa stáva predpokladom prekladateľskej stratégie – sa objavujú aj názory, že už nestačí dekodovať významy obsiahnuté v texte. Dlhو prevládalo presvedčenie, že literárne dielo má autentický význam, ktorý sa často stotožňoval s autorskou interpretáciou skutočnosti, s intenciou autora. Tento autentický význam nemá nič spoločné s autorským spracovaním skutočnosti. Ide o komplikovanejší a hlbší fenomén, ktorý možno „oživiť“ len zvonka, teda čitateľskou recepciou. Steinmetz hovorí o „variantoch významu textu“. Upozorňuje, že všetky mimotextové faktory sú vlastne kontexty. Každá interpretácia sa nutne musí pohybovať v istých referenčných rámcoch a rámcoch porozumenia. „Konštituovanie významu súvisí s referenciou. Bez relácie k referencii sú texty hluché. Prítomnosť referenčného rámca pôsobí tak, že nie sú viditeľné významy v ich predpokladanej forme a tvare, ale iba vo výklade, ktorý sa viaže na referenciu. Nezávislý význam textov neexistuje. Pre interpretáciu z toho vyplýva dvojpólová štruktúra, v ktorej sa spája referenčný rámec s textom. Každéj interpretácii predchádza implicitné alebo explicitné, vedomé alebo nevedomé rozhodnutie o tom, z akého stanoviska sa bude konštituovať význam.“ (Steinmetz, 1991, s.4) Prekladateľ musí dielo rekontextualizovať, aby mu bolo prístupné, navyiac, literárne dielo pred interpretáciou je bez kontextu. (Ricoeur, 1981, s. 147.)

Za referenčný rámec považujeme aj nový kultúrny, spoločenský a jazykový kontext, do ktorého sa preklad včleňuje. Fakt, že sa stáva jeho aktívnou súčasťou nevyhnutne vedie ku konkrétnym riešeniam, ktoré sú

často diametrálne odlišné od prekladov toho istého diela do jazykov iných národných literatúr.

Kontextovú interpretáciu v súvislosti s prekladom však chápeme len ako poslednú zložku interpretačného fázového procesu, ktorá nasleduje až po filologickej interpretácii a interpretácii štruktúry umeleckého textu.

Faktom zostáva, že text nemožno interpretovať bez kontextov, ktoré sú dokázateľné vo všetkých interpretáciách. Cez jednotlivé referenčné rámce sa textom pripisujú vždy iné významy, ktoré ostávajú len parciálnou zložkou skutočného zmyslu diela. Ide teda o idioalternanty, ktoré odzrkadľujú len niektoré časti širokého zmyslu – archifenoménu textu. (Huťková, 2000, s. 38-42.)

Za referenčný rámec budeme považovať aj prístup prekladateľa k dielu, lebo „samotný výber a realizácia textu originálu v preklade môže zdôrazniť iba niektorý aspekt textu.“ (Pallová, 2000, s.28-36) Spomínané úvahy, okrem iného, prispievajú k popretiu interpretácie len zo samotných textov, ako aj vyvodenia už spomínaných správnych a nesprávnych interpretácií. Nie je to teda iba text, ktorý potvrdzuje interpretáciu (ako to vo svojich štúdiách vyjadruje U. Eco), ale je to výsledok zložitého vzťahu primárnej interpretácie a referenčného rámca. „Preklad ako proces je kontextový transfer.“ (Talgeri, 1993, s.226) Úlohou prekladateľa je potom sprostredkovanie časti archifenoménu prostredníctvom rekontextualizácie do cieľovej kultúry.

5.4 Interpretáčn paralela – interpretvna koncepcia prekladu

Namiesto pojmu referenčný rámec zaviedol vo svojej teórii J. Kořka termín **interpretačná paralela (IP)**. „Interpretačná paralela je to,

čo interpretátor za textom, v texte vidí, hľadá, nachádza... (...) IP je podmienkou prekladu (porozumenia textu).“ (Koška, 2002, s. 105-116)

Domnievame sa, že termín IP je výstižný, presný a užitočný. Odzrkadľuje nekonečné možnosti prístupov k predlohe a zároveň vyzdvihuje opodstatnenosť individuálneho, osobného prístupu, vkladu, vlastnej interpretácie.

Koška zdôrazňuje, že neexistujú dve navlas totožné IP, my podčiarkujeme, že niet takej recepcie (IP, interpretácie, prekladu a pod.), ktorá by definitívne odhalila všetky nuansy predlohy.

Predloha disponuje celou škálou významov – nazvime ich idiofenomémi, ktoré v nekonečnej súhre tvoria archifénomén zmyslu. (A.H.) Prezentovaná hra je nekonečná, lebo jeden z jej participantov – oživenie zvonka, referenčný rámec, či IP – akokoľvek ho nazveme, je neohraničený. Naopak, predloha (text) presne udáva limity svojej variability. Z matematiky vieme, že stačí, ak jedna z množín je neohraničená, aj počet prvkov v zjednotenej množine bude nekonečný. *Variácia prístupov i pochopenia je neobmedzená.*

Až po takomto objasnení pojmov možno konštatovať, že podobne ako neexistuje posledná IP, posledný preklad, neexistuje ani „posledný originál“. (Koška, 2002, s. 107)

Prekladateľ prekladá „svoj originál“, „vlastné čítanie“, spojenie predlohy a vlastnej IP, ktorej dominantnou vlastnosťou je pôvodnosť (Koška, 2002, s. 115), originálnosť. Nie sú však jednoznačne vymedzené hranice jej použitia. Na jednej strane je totiž IP hlavným zdrojom tvorivosti percepcie (prekladu), na druhej však hrozí „zneužitie“ v dôsledku subjektívnosti, svojvôle v prístupe. Aj Koška napr. konštatuje, že nie každá IP „je fit“. (s.110) Vo vzťahu k čomu je možné takto

usudzovať? Kritériá „správnosti“ resp. „nesprávnosti“ zatiaľ nikto nestanovil.

Zaujímavým by mohli byť aj zistenia o ne/vystopovateľnosti IP v texte prekladu. Ako sa IP pretavujú do cieľového textu, na ktorých rovinách, výrazových prostriedkoch a pod. sú badateľné? Pre evaluáciu prekladu to však považujeme za nepodstatné, bezpredmetné.

Interpretatívna koncepcia prekladu operujúca s IP názorne demonštruje, že rozhodujúcim kritériom pri voľbe koncepcie prekladu je cieľová kultúra, percipient, nie autor a jeho „dobová súčasnosť“. Dokazuje to jednak skutočnosť, že aj sám prekladateľ je (vo všeobecnosti) súčasťou prijímajúceho prostredia a teda aj jeho IP pozostáva z veľkej časti práve zo skúseností viazucich sa k tomuto milieiu a jednak fakt, že IP nie je schopná veľkého „cestovania“ v čase. *Obmedzenia IP sú limitované individuálnou empiriou percipienta.* (A.H.)

Problému IP sa budeme venovať ešte z jedného aspektu. Koška v časti nazvanej *Ktorý preklad je najlepší*, píše, že „rozhodujúcim činiteľom je zrejme prítomnosť a naliehavosť IP“. (2002, s. 109) Na inom mieste sa vyjadril, že IP nikdy nesmerujú ku kanonizácii, práve vďaka svojej pôvodnosti. Treba povedať, že by bolo naozaj výborné, keby sa originálne, pôvodné IP pretavili do textu, keby to naozaj boli „ony“, ktoré prekladateľ prekladá. Skutočnosť je trochu iná. Môžeme sa oprieť o teóriu polysystémov, ktorá jasne dokazuje, že preklad podlieha kanonizácii, dokonca oveľa viac než pôvodná tvorba. Prekladanie je podľa Evena-Zohara častejšie sekundárnou aktivitou, ktorá udržiava status quo systému. Inovačné aktivity prekračujúce stanovené normy jazyka i poetiky sú v prípade prekladovej literatúry ojedinelé a vedú k stieraniu hraníc medzi pôvodnou literatúrou a prekladom.

Spomínaný paradox (máme na mysli kanonizačné tendencie prekladu a diametrálne odlišný charakter IP) je odôvodniteľný buď: 1. nedostatkom IP alebo jej „nerealizáciou“; alebo 2. dominantnosťou noriem a pravidiel prijímajúcej poetiky, dobového estetického kánonu, a teda zatlačením originality IP do úzadia.

Pri pohľade na uvedené fakty vnímame nasledovné tvrdenie ako návod na ideálny preklad: „Výsledok prekladateľovho úsilia záleží na presvedčivosti, primeranosti, naliehavosti jeho IP a spisovateľského daru – schopnosti adekvátnym spôsobom ju vyjadriť.“ (Koška, 2002, s.109-110) Nedostatky v preklade tak možno prisúdiť absencii jedného alebo druhého komponentu.

A. Popovič (1975) v snahe podať komplexný model interpretácie ponúka až dvanásť definícií, pričom každá pracuje z textom (ako východiskom) a aktívnym vzťahom príjemcu k nemu. Charakterizuje ju ako *aktívnu formu čitateľskej recepcie*. Zvlášť zdôrazňuje nutnosť dispozície dobovými poznatkami o autorovi a diele, ako aj historických súvislostí, v ktorých prototext vznikol. Prekladateľ by mal mať prehľad aj o kritických ohlasoch na originál, o estetickom kánone a filozofických postojoch atď. Jeho teóriu o prototexte a metatexte podporil Fr. Miko, ktorý spracoval výrazovú sústavu ako pomôcku pre interpretáciu.

O troch typoch interpretácie aplikovateľných v rovine prekladu uvažuje aj B. Hochel (1990), keď hovorí o *prekladovej interpretácii*, o *interpretácii prekladu* a o *porovnávacej interpretácii*.

Prekladová interpretácia sa deje v procese prekladu, keď prekladateľ rieši problém invariantných a variantných zložiek textu.

Interpretácia prekladu je viac-menej hodnotiacim prístupom k výslednému produktu, ktorej cieľom je posúdiť primeranosť reprodukcie.

Porovnávacia interpretácia prekladu konfrontuje viaceré preklady s pôvodným textom, pričom sa môže postupovať oboma smermi (aj smerom k originálu, aj smerom k prekladu).

Záverom musíme podotknúť, že práve v posledných rokoch sa upúšťa od vnímania interpretácie ako analytického rozboru literárneho diela, ale väčší dôraz sa kladie na estetický zážitok, „individuálnu“ interpretáciu prijímateľa, t.j. prvotnú interpretáciu, či prirodzenú interpretáciu. Sekundárna, reflexívna interpretácia je už akýmsi vedomým prístupom (charakteristickým pre odborníkov), ale nezaobíde sa bez dominantného prvého typu interpretácie, musí z neho vychádzať, akceptovať ho ako východisko. Veľmi výstižne o tom píše P. Vilikovský: „Text je iba pohár, tichá výzva k naliatiu. Nalievaj si už musí čitateľ, a z vlastného.“ (Vilikovský, P. 1998) Aj prekladateľ vlieva niečo z vlastných skúseností, trápení i radostí, tvorí nový text, ktorý je analógiou pôvodného textu, no zároveň je originálnym dielom/pohárom svojho stvoriteľa a núka sa v podobe lahodného moku ďalším interpretáciám. „Literárny preklad vypovedá o žitej realite spôsobom umenia, t.j. prenesene, obrazne. Realita je zdrojom originality a novosti literárneho prekladu.“ (Koška, 2001, s. 137) „Prekladateľské interpretácie v literatúre nemajú kumulatívny charakter a nesmerujú ku konečnej interpretácii“ (Koška, 2001, s. 135), pretože nejedná sa ani o východiskovú, ani cieľovú „konečnú“ interpretáciu. (J. Koška celú problematiku dôležitosti a nevyhnutnosti interpretácií označuje ako alternatívnu interpretatívnu koncepciu literárneho prekladu, a zároveň ňou popiera doterajšie „metakomunikačné“ myslenie o preklade.)

6 Prekladateľské pracovné postupy

Bremeno zodpovednosti za výsledný produkt – preklad, nesie na svojich pleciah prekladateľ. Lúskajúc text odpredu-odzadu, tlačia na neho rôzne dobové konvencie, „moderné“ formy písania... a odveká dilema voľnosti a vernosti v preklade. Známy je prastarý prípad z egyptskej metropoly v období vlády kráľa Ptolemaia, ktorý poveril skupinu učencov židovského pôvodu prekladom svätých písomností Hebrejcov. Alexandrijský panovník vychádzal prekladateľskému tímu všestranne v ústrety a je známe, že jeho úsilie nebolo daromné, historický preklad sa zachoval pod názvom „Septuaginta“. Už pri tomto preklade sa vraj vyskytli problémy súvisiace so zachovaním emócií a protikladnej strohosti, ale vernosti slova. (Učenci to panovníkovi demonštrovali na príbehu o Samsonovi a Delile, ktorý je v preklade oveľa prístupnejší, emocionálnejší a modernejší.) Uvedená zábavná historika nie je dokázateľná, je však veľmi pravdepodobné, že sa s podobným orieškom skôr či neskôr stretne každý prekladateľ.

6.1 Verný a voľný preklad

Celý problém spočíva v nešpecifikovateľnosti, respektíve relatívnosti pojmu vernosť, čo vedie k rôznym interpretáciám. Kľúčom k riešeniu je dialektický vzťah všeobecného a jedinečného (špecifického, zvláštneho).

Verný preklad pripúšťa iba zmenu jazykového materiálu, t. j. zachováva zvláštne momenty – dobové, národné, historické, kultúrne a i. špecifiká diela. Často sa obdobne postupuje aj na úkor zrozumiteľnosti.

Volný preklad sa zameriava na všeobecné momenty v texte, zachováva všeobecný obsah, prípadne i formu. Oblasť „zvláštného“ nejakým spôsobom (najčastejšie substitúciou) transformuje. Takýto preklad niekedy vedie k lokalizácii, aktualizácii a modernizácii, prípadne nežiaducej adaptácii.

O tom čo, kde a v akej miere nahradiť, rozhoduje prekladateľ na základe prekladateľskej stratégie a skúsenostného komplexu (termín A. Popoviča a Fr. Miku), ktorý zahŕňa jeho spoločenské, filozofické, psychologické a i. názory a skúsenosti. Prekladateľská kompetencia pozostáva z viacerých komponentov, ktoré sa uplatňujú a v istej miere sú aj dešifrovateľné v prekladateľskej koncepcii. Máme na mysli prvky vedomostnej základne prekladateľa (predovšetkým odborné znalosti z lingvistiky a literárnej vedy, ako aj štylistiky a literárnej komparatistiky) a inferenčné (dedukčné) schopnosti, ktoré hraničia s talentovými predpokladmi pre umelecký preklad. Súhrnne spočíva prekladateľova komunikačná kompetencia v lingvistickej, sociolingvistickej, diskurznej a strategickej kompetencii. Zvlášť dôležitá je posledná menovaná zložka, keďže od nej závisí prekladateľom zvolená koncepcia. (O kompetenciách bližšie pozri E. Gromová, 1998.)

6.2 Preklad, substitúcia, transkripcia

Prekladateľ pristupuje koncepcne aj k voľbe pracovných postupov, ktorými sú *preklad, substitúcia a transkripcia*. (Levý, 1957)

Preklad v pravom význame slova možno využiť len v oblasti „všeobecného“. Uplatňuje sa pri prvkoch, ktoré sa dajú formálne zachovať a významovo vyjadriť, teda pri čisto pojmových výrazoch. Preklad je preto charakteristický pre prácu s odborným textom, hlavne pre

oblasť terminológie. Ostatné dva postupy sa môžu využiť na poli „zvláštneho“, t.j. pri prvkoch jedinečných vďaka forme, jazykovému stvárneniu, dobovej alebo národnej špecifickosti.

Substitúcia predstavuje istú náhradu prvku domácou analógiou všade tam, kde je zároveň zreteľne prítomný aj všeobecný význam.

Transkripcia (prepis) sa uplatňuje iba tam, kde na úkor „všeobecného“ dominuje „jedinečnosť“ komponentu. Prepis sa niekedy chybné stotožňuje s odpisom, ktorý nepatrí medzi prekladateľské pracovné postupy. Môže sa však vyskytnúť v takých prípadoch, keď sa prekladá z jazykov, ktoré majú spoločné písmo.

Súhrnne môžeme konštatovať, že substitučný postup musíme použiť všade tam, kde je prítomný význam. Formálne alebo významovo zvláštny prvok, ktorý je nositeľom významu nie je v našich silách zachovať, ale môžeme ho vyjadriť inou formou, t.j. volíme substitúciu. Naopak, jedinečné prvky, ktoré nie sú nositeľmi významu, prepisujeme. Ide hlavne o mená, názvy riek, miest, jedál a pod. Výnimku tvoria funkčné mená, t.j. „mená s významom“, ktoré nahrádzame adekvátnymi menami z prostredia cieľovej kultúry (Dunihlav, Miesiželezo, Fifinka...). Uvedenej tematike sa osobitne a veľmi prístupne venoval B. Hečko.

Otázka substitúcie je zaujímavá aj z pohľadu poézie, konkrétne máme na mysli požiadavku zachovania rozmeru originálu, t.j. básnickej formy a veršového systému. Problém sa vyskytuje pri prekladoch poetických útvarov (resp. veršových systémov), ktoré sú atypické pre slovenské prostredie. Dnes už existujú mnohé teoreticko-praktické publikácie, ktoré sa venujú riešeniam spomínaných úloh a dokonca môžeme hovoriť aj o istých zaužívaných a preferovaných modeloch či šablónach náhrad.

Substitúcia môže niekedy viesť až k nežiaducemu pólu prekladu, k zneužitiu, ktoré sa najčastejšie prejavuje vo forme adaptácie. Tá hraničí s popieraním východiskového zdroja a prezentuje akési voľné spracovanie, ktoré vykazuje vysokú dávku originality.

Sporným momentom pri hľadaní prekladateľských riešení je aj otázka samotného materiálu pertraktovaného textu – otázka jazyka. Jazyk je najšpecifickejšiou zložkou diela, a v procese prekladu sa nutne nahrádza. Čo však s textom, ktorý je založený iba na takomto princípe? Myslíme predovšetkým na postmodernu, v ktorej hra so zvukovou alebo tvarovou rovinou slov nie je vôbec ojedinelá. Podobné ťažkosti sa vyskytujú aj pri nahrádzaní/zachovaní archaizmov, zvrátov typických pre istú národnú kultúru či obdobie a pod. Zásady, ktorých by sa prekladateľ mal pridržiavať (respektíve ich vedome popierať v zmysle stanovenej koncepcie) formulovala už tzv. slovenská prekladateľská škola. (J. Ferenčík, 1982.)

6. 3 Translačné úkony

Termín „translačné úkony“ uviedla prvýkrát K. Klaudy (1991, „átváltási műveletek“) a my sme pri jeho preklade dlho zvažovali adekvátny slovenský ekvivalent. Nakoniec sme sa priklonili k „translačným úkonom“, pretože ide o rôznorodé „prekódovacie“ aktivity, pričom sledovaná oblasť sa viaže predovšetkým na lexikálno-gramatické zmeny, resp. na štylistické a pragmatické „úpravy“. Klaudy definuje translačný úkon ako akýkoľvek prekladateľský postup, ktorý sa odohráva medzi fázou analýzy a syntézy. Prekladateľ teda informáciu nielen dekoduje a kóduje, ale aj transkóduje. (Klaudy, 1999, s.18)

Translačné úkony (ďalej: t. ú.) rozdeľuje na *povinné* a *fakultatívne*, pričom povinné prekladateľ vykonáva takmer automaticky v dôsledku rozdielneho lexikálno-gramatického systému jazykov, aby generoval významovo a gramaticky korektné vety. Fakultatívne t. ú. sa realizovať nemusia, ale často ich „diktuje“ prekladateľská norma cieľového jazyka. Klaudy pracuje s automaticky i neautomaticky uskutočnenými t. ú., ktoré však nemožno striktno oddeliť, pretože zautomatizovanie či rutina závisí vo veľkej miere od skúseností a kompetencie prekladateľa.

Z aspektu prekladateľa rozlišujeme:

- a) prekladateľsko-špecifické t. ú. – realizujú sa nezávisle od druhu textu, jazykového páru a prekladového smeru; rešpektujú *všeobecné prekladateľské stratégie*, ktoré sa podriaďujú všeobecným prekladateľským zásadám – zásade akceptovania normy cieľového jazyka, zásade explicitnosti (preklad je vždy explicitnejší ako originál) a zásade uplatnenia prekladateľskej normy,
- b) jazykovo-špecifické t. ú. – sú determinované lexikálno-gramatickým systémom dvoch konkrétnych jazykov; okrem všeobecných prekladateľských stratégií sa tu uplatňujú aj *individuálne prekl. stratégie*,
- c) kultúrno-špecifické t. ú. – ide o hľadanie prekladateľskej stratégie na premostenie rozdielov medzi dvoma kultúrami.

6. 3. 1 Lexikálne translačné úkony

Pri translačných úkonoch vymedzujeme dva hlavné typy: lexikálne a gramatické t. ú., v ich rámci ďalšie podtypy (Klaudy, 1999), ktoré teraz rozvedieme a doložíme príkladmi z vlastnej databázy.

Lexikálna diferenciácia a konkretizácia sa dotýka odlišenia viacerých významov slova a následného výberu konkrétneho variantu.

Napr. „szemeivel az úrfiak felé vágott“ (6, s. 261) – „főchol očami na mladých pánov“ (6.1, s. 216), pričom slovo *vágott* má aj významy: rezal, krájal, sekal (drevo), strihal (vlasý), udrel (tvár = dal facku) a pod.

„Csak nem tesznek olyat ezek a vén emberek, hogy egy fiúgyerekekl tegyenek fel.“ (1, s. 70)

„Hádam sa len nebudú takí starigáni t'ahať za prsty so štrnást'ročným chlapcom.“ (1.1, s. 72)

Zriedkavé slovné spojenie *fiúgyerek* vzniklo spojením slov chlapec a dieťa. Prekladateľ teda všeobecné slovo vo význame chlapčeka, chlapca, šuhaja, výrastka (synonymický slovník uvádza viac než 15 synonym) konkretizoval vekovým obmedzením *štrnástročný*.

Sledovanie lexikálnej diferenciacie sa ukazuje ako sľubná oblasť výskumu dispozícií konkrétnych jazykov a tendencií, ktoré sa vzhľadom na ne a prekladateľskú normu realizujú.

Lexikálna generalizácia (rozširovanie významu) sa vzťahuje na diferentný prístup k opisu skutočnosti v jednotlivých jazykoch a nutné zovšeobecňovanie niektorých výrazov v preklade. Známe sú príklady na pomenovanie farieb v jednotlivých jazykoch. Napríklad hebrejčina zreteľne rozoznávala len bielu, čiernu a červenú, kým niektoré prímorské krajiny rozlišujú viacero odtienkov modrej a zelenej. V Argentíne majú až 200 výrazov pre názvy druhov konských srstí, Eskimáci zase disponujú niekoľkými desiatkami pomenovaní pre rôzne druhy snehu. (Porovnaj Mounin, 1999, s. 75 – 82.) Takéto prípady sa radia k reáliám, ktoré sa v procese prekladu najčastejšie pretransformujú do všeobecného pomenovania. Napr.:

„Ugyan, édes földim, hol van itt olyan kocsma ahol jó cidert lehet kapni.“ (4, s. 315)

1. „Ale drahý zemko, kde je tu nejaká krčma, kde dostať dobré jablkové.“
(4.1)

2. „Hej, milý krajanko, kde tu nájdem krčmu, kde dostať dobrý jablčňiak.“ (4.2)

3. „Nože krajanko, kde je tu taká krčma, kde dostať dobré jablkové víno.“
(4.3)

Prvý preklad je zjavne doslovný (*föld = zem*), nárečové slovo *cider* nahrádza prídavné meno *jablkové*, ktoré okrem vlastnosti supluje aj samotný chutný mok. *Milý krajanko* a substantivizovaný *jablčňiak* sú vhodnejšími riešeniami, ale ako vidieť, generalizácii sa nevyhli, podobne ako aj posledný prekladateľský variant. Generalizácii museli podľahnúť aj „code de duelle“ (6, s. 186) – „znalosti klubového poriadku a pravidiel súboja“ (6.1, s. 135), „bonyolult exordium“ (6, s. 192) – „dlhá latinská reč“ (6.1, s. 142), „saldrit“ (6, s. 236) – „vyrovnané, čestne vyplatené“ (6.1, s. 291), „fiatal rouék“ (6, s. 224) – „mladí svetáci“ (6.1, s. 311).

Spájanie významov sa viaže na odlišnú lexikálnu a morfológickú stavbu jazykov. Reprezentuje fakultatívny t. ú., ktorý uplatňujú hlavne skúsení prekladatelia. Ide o taký jav, ktorý v jazyku môžeme vyjadriť viacerými spôsobmi, no prekladateľská norma väčšinou uprednostňuje kompaktnéjšie, kratšie riešenie. Napr. „a kétékdök fejöket rázták“ (7, s. 5, doslovne: pochybovači *potriasali hlavami*) – „pochybovači sa okúňali“ (7.1, s. 6), „kezeivel gyér, őszhajában kapargatott“ (6, s. 13, doslovne: *rukami sa mu škrabkalo* v riedkych šedivých vlasoch) – „ískalo sa mu v riedkych šedivých vlasoch“ (6.1, s. 14). Z príkladov je zrejmé, že slovenčina nemusí vždy uviesť čím potriasa, hladká či sa íska. Explicitnejšie vyjadrenie by síce bolo lingvisticky korektné, ale komunikačne by narúšalo ekonomickosť a plynulosť vyjadrovania. Markantné je to aj pri slovesách, v slovenčine predovšetkým pri tvorení

budúceho času: budem hovoriť, prehovorím, začnem hovoriť, rozhovorím sa, budem sa baliť, pobalím sa a pod. Pre maďarčinu je syntetickosť jednou z dominantných morfológicko-lexikálnych vlastností. Implicitne vyjadruje osobu, číslo, čas i spôsob. *Môžeme si to vyskúšať? Kipróbálhatjuk?* (resp. Felpróbálhatjuk?, Megpróbálhatjuk?) Pre slovenčinu je z tohto aspektu charakteristické skôr automatické rozdelenie významov.

Rozdelenie významov. V podstate ide o protikladný jav k spomínanému spájaniu. Pri preklade z maďarského jazyka je prekladateľ nútený rozdeliť tvar *Kipróbálhatjuk?* na *Môžeme si to vyskúšať?*. Rozdeľovanie významov je teda spojené s dvojicami jazykov a aktuálnym smerom prekladania. Uvedený príklad determinujú jazykové systémy a ako sme spomínali, v takomto prípade je daný t. ú. povinný.

Rozdelenie významov sa často využíva aj pri preklade reálií, v dôsledku čoho vzniká tzv. opisný preklad. Máme na mysli slová typu „*saldrit*“ (6, s. 263) – „vyrovnané, čestne vyplatené“ (6.1,s. 291), v románe ešte nepreložená, ale pod čiarou vysvetlená „*grizeta*“ (7, s. 199) – „dievčina (krajčírka al. robotníčka) žijúca (v parížskom prostredí) v domácnosti so študentom al. umelcom.“ (7.1)

Vynechanie významu sa realizuje predovšetkým tam, kde názov nejakej inštitúcie, ulice, zvyku, jedla, nápoja, rieky, národa a pod. nemá dramaturgickú funkciu a zbytočne by rozptyľoval čitateľa. Vynečovanie je pomerne „háklivá“ záležitosť a prekladatelia obyčajne volia iné spôsoby translácie – vysvetľovanie, opisovanie (generalizácia), alebo nahradenie (kompenzácia). Klaudy upozorňuje (1999, s. 98 - 99), že reálie môžu v texte spĺňať **dramaturgickú (kompozičnú), ilustračnú** (navodenie atmosféry), **informačnú** a **kultúrno-sprostredkovaciu**

funkciu. Pri prekladaní treba uvedené funkcie zväziť a až následne sa rozhodnúť pre konkrétne riešenie.

V príklade, ktorý uvádzame „*orechová škrupinka*“ naozaj plní len ilustračnú funkciu, preto sa prekladateľ mohol rozhodnúť pre jej vynechanie.

„Joó György elmondja röviden, dióhéjban az egész életét.“ (1, s. 11)
„ (...) , v ktorom György Joó v krátkosti rozpovie celý svoj život.“ (1.2, s. 13)

Špecifickou sférou vynechávania v preklade sú rôzne formy oslovenia, ktoré sa viažu k istému historickému obdobiu, k určitému etniku a reprezentujú spoločenské postavenie danej osoby. Vzhľadom na uvedené fakty ide o osobitý druh reálií, ktorý pri prekladaní spôsobuje nemalé problémy. V nasledujúcej ukážke sa prekladateľ rozhodol vynechať „*veľkomožného pána*“.

„Nagyot nézett rám a tekintetes úr.“ (1, s. 69)

„Vygúľil na mňa oči.“ (1.1, s. 71)

Do pertraktovanej oblasti patrí aj vynechanie slovných hračiek. V Kovačevičovom preklade istej repliky z Uhorského naboba sa stretávame s naturalistickým, t.j. doslovným riešením kalambúra.

„Szabolcs? C'est parceque bizonyosan sok szabo lakik benne...“ (s. 25)

„Szabolcs? C'est parceque tu iste býva veľa krajčírov...“ (s.21)

Pod textom potom nájdeme vysvetlenie, že ide o slovnú hračku založenú na homonymných základoch vlastného mena Szabolcs a povolania krajčír (szabó).

Vynechanie sa môže odohrávať aj na rovine jazykovej charakteristiky postáv (v prípade, že ide o veľmi krátku repliku a okrajovú postavu). Prikláňame sa však k tvrdeniu, že úspešnejším (a aj častejším) riešením je kompenzácia alebo tzv. celková rekonštrukcia.

Kompenzácia sa využíva na skomolenie slov postavy, ktorá má v diele dostatok priestoru a prekladateľ má bohaté možnosti výberu; celková rekonštrukcia sa týka postáv s krátkymi replikami, pri ktorých treba pohotovo navodiť atmosféru dialektu, preto sa pripúšťa aj zmena slov (myšlienok).

V dialektickom protiklade k vynechávaniu je *vkladanie významov* (súvisí to aj s explicitnosťou prekladu). Oba t. ú. sa dejú v konfrontácii s cieľovým publikom, nezávisia od jazykových systémov a prekladového smeru. Vložené významy majú predovšetkým **vysvetľovaciú, informačnú a oboznamovaciú, sprostredkujúcu funkciu**. Napr.: „... vett nekem egy kis fejér gubát“ (1, s. 39) – „kúpili mi za ňu kabanku, biely baraní kožuštek“ (1.1, s. 42).

„A Sárka Rózsában csak Borbiró ült egyedül.“ (3, s. 201)

„V hostinci K žltej ruži sedel iba Borbiró, sám.“ (3.1, s. 5)

„Nemes ember vót.“ (1, s. 33)

„Hm, kamarát, urodzený človek to bol.“ (1.1, s. 36)

Podčiarknuté výrazy sa v pôvodnom texte nenachádzajú.

Premiestenie významov sa vzťahuje na rozdielne možnosti lexikálnej spájateľnosti (kolokácie) v jazykoch. Prekladatelia hľadajú najprirodzenejšie formy spájania výrazov. Napríklad namiesto *čakania nedočkavých päť minút* bežne povieme, že *nedočkavo čakáme päť minút* a pod. (Klaudy, 1999, s. 113)

„És ezután felemelve igazi könnyektől ragyogó szemeit, tört, elfojtott, reszektő hangon rebegé ...“ (5, s. 302)

„A potom pozdvihla k nemu oči rozžiarené pravými perlami slz, šepkajúc zlomeným, tmleným, rozochveným hlasom...“ (5.1)

„Potom zodvihla k nemu oči ligotajúce sa od ozajstných slz a zlomeným, priduseným a trasľavým hlasom šeptala...“ (5.2)

Obaja prekladatelia rozvíjajú predmet (*oči*) rozvíjajúcimi vetnými členmi v postpozícii, hoci v origináli sa nachádzajú v antepozícii. Podobný jav badáme aj v ďalšej ukážke:

„(...) honnét ismerem én ezt a diónyi, meleg lében forgó szemet, (...)“ (2, s. 340)

„(...) odkiaľ poznám tie oči, veľké sťa orech, zahalené v teplom opare, (...)“ (2.1, s. 8)

Do tematického okruhu spadajú aj preklady mien, typické koncovky –ová pre slovenské ženské priezviská a pod.

O *zámene významov* hovoríme vtedy, keď sa zmysel odovzdáva pomocou iných významov. Vo väčšine prípadov ide o logické a významové rozšírenie, ktoré sa spája so staticko–dynamickou, resp. dynamiccko–statickou transformáciou. Napr.: „V tvojom náručí sa nebojím smrti. Keď ma objímaš, nebojím sa smrti.“ (Klaudy, 1999, s. 118)

V nasledovnom príklade nemôžeme hovoriť len o lexikálnej zámene, pretože vynechaním slovesa *mondom* (hovorím) dochádza k celkovej gramatickej transformácii vety.

„Kveek, kveek – mondó csendesén.“ (1, s. 81)

„A ja iba tíško: Kuík – kuík.“ (1.1, s. 83)

Antonymický preklad predstavuje krajný prípad zámeny významov. Význam textu VJ je zdanlivo protikladný k významu v CJ, ale logická súvislosť je zreteľná. Napr. *On zomrel. On nežije*. Ide teda o zmenu pohľadu, zmenu v prezentovaní skutočnosti, ktorá sa zakladá na schopnosti presupozície prekladateľa. *Učiteľ pokarhal žiaka. Učiteľ žiaka nepochválil*. Ide o prekladateľsko–špecifický t. ú., ktorý akceptuje normu CJ.

V ďalšom príklade sa konštatovanie „*poviem, prečo som prišiel*“ transformuje na otázku. Lexikálna zmena opäť zasahuje gramatickú stavbu celej výpovednej jednotky.

„Megmondom, mér gyüttem.“ (1, s. 5)

„Nuž, prečo som prišiel?“ (1.1, s. 7)

Náhradu „*ja tvojho otca*“ materou si vyžiadala norma CJ.

„No, az apád – azt mondta.“ (1, s. 122)

„Ja tvoju mať, - vraví mi.“ (1.1, s. 124)

Celková rekonštrukcia (prestavba) sa niekedy nazýva pragmatickou adaptáciou, pretože významy sa zamieňajú z pragmatických dôvodov, akceptujúc cieľového adresáta. Už sme uviedli, že prekladateľ *cider* nahradil *jablčňiakom*, resp. jablkovým vínom. Nakoľko v texte nemalo víno dramaturgickú funkciu, mohol ho nahradiť aj iným druhom „z rodu nápojov“, samozrejme takým, ktoré slovenskému čitateľovi nie je cudzie a ani v dejovom prostredí nespôsobuje kolízie. Logická a významová súvislosť výrazov sa pri celkovej rekonštrukcii opiera o totožnú druhovú skupinu (názvy jedál, nápojov, zákuskov, zaužívané typy oslovení atď.).

Patrí sem aj prepočítavanie mier, peňažných mien a pod. V starších prekladoch nájdeme napr. aj „*šestnástpäťové zvierá*“ (6, s.116) – „tizenhatmarkos állat“ (6.1, s. 158), ale dnes sa už zastarané miery presne alebo aspoň približne prepočítavajú (*takmer poldruhametrové zvierá*).

Celkovú rekonštrukciu uplatnil prekladateľ aj v prípade oslovenia „*môj milý*“.

„György, kedvesem, nincs a tarisznyádiba egy kis kenyér?“ (1, s. 99)

„ Počuj, György, braček milý, nemáš v tarisni kúsok chleba?“ (1.1, s. 100)

O *kompenzácii* hovoríme vtedy, keď si prekladateľ uvedomuje nevyhnutné straty a snaží sa ich „kompenzovať“ na inom mieste. Platí

však zásada, že za jednu „stratu“ jedna kompenzácia, aby preklad nebol „lepší“ ako originál. Klaudy rozlišuje lokálnu a globálnu kompenzáciu. Lokálna kompenzácia sa týka nahradenia teritoriálnych a sociálnych nárečí na konkrétnom mieste v texte. Autorka neuvažuje o rozlišovaní medzi postupmi, ktoré je potrebné uplatniť pri vertikálnom a horizontálnom nárečí, ale my ich uvádzame v časti venovanej zásadám slovenskej prekladateľskej školy v našej publikácii o dejinách prekladu literárno-umeleckých textov na Slovensku.

„Hát te mit akarsz, mán nem jüsz thübet tógozni!“ (1, s. 87)

„A ty čo chceš, neprísť už pracovať?“ (1.1, s. 89)

Globálna kompenzácia rešpektuje spomínanú zásadu nahradenia jednej straty jedným duchaplným, šikovným riešením. Deje sa tak aj v mene explicitnosti a výraznejšej expresívnosti prekladu v pomere k pôvodnému dielu.

„De osztán az emberbül vén rogyant lesz.“ (1, s. 14)

„Lenže človek starne – a starý človek hotová opica.“ (1.1, s. 17)

6. 3. 2 Gramatické translačné úkony

Sledované t. ú. sú podobne ako lexikálne t. ú. sčasti automatické a sčasti fakultatívne, často sa viažu na jazykové dvojice i smer prekladu a sú dôsledkom rozdielov v jednotlivých jazykových systémoch, ako aj rozdielov v stavbe viet a textovej štruktúry. Zdôrazňujeme, že lexikálne a gramatické t. ú. nie je možné striktno oddeliť, pretože lexikálne vynechanie, zámena, premiestnenie (a i.) si často vyžadujú „úpravy“ na úrovni celej vetnej resp. textovej jednotky. Napriek tomu sa pokúsime uviesť niekoľko reprezentatívnych príkladov, ktorých cieľom bude objasnenie prezentovaných gramatických t. ú.

Gramatická generalizácia a konkretizácia. Opäť ide o javy, ktoré sú v opozičnom vzťahu. Daný t. ú závisí od existencie resp. neexistencie istej gramatickej kategórie (napr. slovesného rodu), nejakého slovného druhu (určitý a neurčitý člen) a pod. Jazyk, ktorý danou kategóriou nedisponuje, musí uplatniť generalizáciu, naopak, ak prekladáme do jazyka, ktorý disponuje kategóriami „naviac“, uplatňujeme konkretizáciu. Pri prekladoch z maďarčiny do slovenčiny sa často vyskytuje práve konkretizácia:

„Hát én nem mertem Piri Mártát az apja előtt felkérni, mert féltem, hogy megint megver, hanem mikor táncolt valakivel, elkértem.“ (1, s. 81)

„Nuž, ja som si veru netrúfal poprosiť do tanca Mártu Piriovú pred jej otcom, bál som sa, že ma zase vybije, ale som ju popýtal, keď už s druhým tancovala.“ (1.1, s. 83)

„Meg is szerettük egymást (...).“ (1, s. 44)

„S tou Zsuzsikou sme sa veľmi ráčili, ...“ (1.1, s. 47)

„(...) a birtokát elárverezték.“ (1, s. 45)

„(...) celý majetok mu zezekvovali.“ (1.1, s. 48)

Posledná ukážka dokumentuje generalizáciu, pretože slovenčina nepozná „člen“ ako slovný druh. Zároveň prekladateľ využil možnosť vsunutia slova „celý“. Na základe našich zistení môžeme konštatovať, že t. ú. generalizácie sa v prekladoch do slovenského jazyka spája s t. ú. vsunutia.

Gramatické rozdelenie a tzv. vyzdvihnutie sa vzťahuje predovšetkým na skracovanie dlhých, zložených súvetí. Slovenčina uprednostňuje kratšie vety, bodkočiarky, dvojbodky a pomlčky nepoužíva v takej miere ako maďarčina. Kumulované prechodníky a prídavné supluje vedľajšími vetami. Napriek tomu prekladatelia, ak to nie je nutné, neradi zasahujú do konštrukcie vety, lebo ju považujú za „štylistické inštrumentárium“ autora. Siahodlhými, barokovou masívnosťou

naplnenými obrazmi sprevádza svojho čitateľa aj Mór Jókai. Príklad uvádzame z jeho románu Zlatý vek Sedmohradska (v preklade od A. Engelmana). Prekladateľ vetu rozdeľuje na dve samostatné vety, ale v maximálnej miere sa snaží odovzdať opisný „jókaiovský“ štýl.

„Egy tágas, pompás teremet látunk magunk előtt, melynek ragyogványa amint egyszerre megrohanja a lelket, egy új, egy szebb világba képzeli ez magát átragadva, míg a tárgyról tárgyra repkedő gondolat elfárad átérezni mindazt az élvadót, amit a gyönyörvadászat fantáziája fölkereseve, egy édes költői halmazba gyűjtött.“ (8, s. 147)

„Vidíme pred sebou priestrannú nádhernú sieň. Jej lesk razom uchváti dušu, cíti sa prenesená do nového, krajšieho sveta, kým myšlienka prelietajúca z jedného predmetu na druhý sa unaví precíťovaním všetkej krásy a pôžitku, aký objavila fantázia lovca rozkoší a nakopila do sladkej poetickej zmesi.“ (8.1, s. 105)

Vyzdvihnutie je osobitný t. ú., pomocou ktorého sa nejaká implicitná informácia „vyzdvihne“ do pozície „rovnocenného partnera“ a priradí sa jej „vlastný“ prísudok.

„Majd adok én neki mégeccer fát.“ (1, s. 28)

„Ved' ja mu ešte dám dreva! Môže čakať!“ (1.1, s. 31)

„Szárnyon mentem én.“ (1, s. 141)

„Čože šiel! Na krídlach som letel!“ (1.1, s. 142)

Gramatické spojenie a „zniženie“ sú fakultatívnymi t. ú. a v slovenských prekladoch predstavujú skôr ojedinelý jav. Ide o spájanie viacerých viet do jednej a pretransformovanie vedľajšej vety na úroveň rozvíjajúceho vetného člena, najčastejšie príslovkového určenia alebo predmetu (napr. ďakujem, že si mi pomohol – ďakujem za pomoc). (Sledovaný t. ú. je charakteristický napr. pre angličtinu.)

„(...) oly tarkává legyen, mint a gyöngytyúk.“ (7, s. 63)

„(...) bude strakatý ako perlička.“ (7.1, s. 55)

Gramatické vsunutia sú dôsledkom rozdielnosti syntaktických rovín dvoch jazykových systémov. Uplatňuje ich ten z jazykov, ktorý má nejaké dispozície navyiac, napr. skloňovanie, slovesné predpony, rody atď.

„A szerkesztőségben ültem és dolgoztam. Munkám az, hogy a beérkezett kéziratokat olvasom. Évente ezerre megy a beküldött regények és elbeszélések száma.“ (1, s. 5)

„Sedel som práve v redakcii a pracoval som. Mojou prácou je čítať rukopisy od prispievateľov. Za rok sa nazbiera v redakcii aj tisíc takých románov a poviedok.“ (1.1, s. 7)

Z uvedeného príkladu nie je jasné či ide o muža alebo ženu. Napriek tomu sa prekladateľ musel rozhodnúť, pretože slovenský jazyk pozná a aj vyžaduje vyjadrenie rodu a kategórie kongruencie. Obdobná situácia nastala aj v ďalšom prípade: „nagyt nézett rám (...)“ (1, s. 69) – „Vygúлил na mňa oči (...)“ (1.1, s. 71).

Gramatické vynechanie je opačným t. ú. ako vsunutie. Realizuje sa v prípade prekladovej absencie nejakej gramatickej dispozície jazyka pôvodného textu. Pri preklade zo slovenčiny do maďarčiny sa napríklad vynecháva privlastňovacie zámeno, lebo je obsiahnuté v samotnom tvare slova (tvoj list – leveled, môj dom - házam). V opačnom smere je to napr. slovný druh „névutó“ – postpozícia, ktorý zase slovenčina nepozná a preto ho vyjadruje odlišnými spôsobmi.

„(...) amik még nagy részben lakható állapotban vannak.“ (4, s. 8)

1. „(...), ktoré z väčšej čiastky i doteraz dajú sa obývať.“ (4.1, s. 9)

2. „(...), čo sú z prevažnej časti dosiaľ obývateľné.“ (4.2, s. 9)

3. „(...), ktoré sú ešte z prevažnej časti obývateľné.“ (4.3, s. 9)

Gramatické premiestnenia sa vzťahujú na zmenu slovosledu. Z aspektu aktuálneho vetného členenia slovenčina podobne ako väčšina

ostatných jazykov uprednostňuje model S – V – O (subjekt, verbum, objekt, napr. Jano číta knihu), kým v maďarčine je dominantný vetný typ S – O – V (Jancsi könyvet olvas). Z takéhoto pohľadu je možné sledovať viacero „premiestnení“ rozvíjajúcich i hlavných vetných členov. Napr. jobbra álnak – stoja napravo, az év embere – muž roka a pod.

„Jó kis helyes gyerek vót már a Juliska, (...).“ (1, s. 37)

„Juliska bola rúča dievčička, (...).“ (1.1, s. 40)

„Már nagyon szépen pirult a föld színe, (...).“ (1, s. 40)

„Zem už pekne kopnela, barnavela, (...).“ (1.1, s. 43)

V rámci t. ú. nazvaného *gramatické zámeny* rozlišujeme niekoľko špecifických typov:

a) zámena formy slova (napr. prítomný čas nahradíme minulým, oznamovací spôsob zvolacím, jednotné číslo množným a pod.),

b) slovnodruhovú zámenu,

c) vetnočlenskú zámenu,

d) vetnotypovú zámenu (jednoduchá veta sa transformuje na súvetie a pod.),

e) zámenu vetných hraníc (rozloženie viet na viacero alebo naopak, skladanie).

K typu a):

„Igen – mondtam – öt.“ (1, s. 100)

„Áno, - hovorím, - pät' ich má.“ (1.1, s. 101)

„Mondtam“ znamená „hovoril som, povedal som“, išlo teda o zámenu slovesného času.

V maďarčine sa v súvislosti s časťami tela používa jednotné číslo: „saját szemével látta“ (nie: szemével!) – „videl na vlastné oči“.

K typu b):

„Andrássy István kötözve érezte a kezét.“ (4, s. 193)

1. „Štefan Andrássy cítil, že má ruky spútané.“ (4.1)

2. „Štefan Andrássy cítil, že má spútané ruky.“ (4.2)

3. „István Andrássy cítil, že má zviazané ruky.“ (4.3)

V origináli vyjadruje podčiarknuté slovo príslovku spôsobu, v preklade adjektívum.

„Mingyán beállottam a sorba.“ (1, s. 6)

„A ja hned' do šichty.“ (1.1, s. 8)

Ide o elipsu, v pôvodnom texte je aj sloveso vo význame „postavil som sa, zaradil som sa“.

K typu c):

„Már nagyon szépen pirult a föld színe, jó lehetett a földbe dógozni tavasz munkát.“ (1, s. 40)

„Zem už pekne kopnela, barnavela, priam si pýtala lopatu.“ (1.1, s. 43)

V maďarskej vete je podmetom *farba* zeme, v slovenskej je to už *zem*.

„Kegyelmed keresi az összeveszést velem?“ (4, s. 379)

1. „Hľadáte zádrapky, aby ste sa mohli so mnou povadiť?“ (4.1)

2. „Hľadáte spôsob, ako sa so mnou poškriepiť?“ (4.2)

3. „Chcete sa so mnou silou-mocou povadiť?“ (4.3)

Z citovanej ukážky je zrejmé, že ide o automatický úkon, pretože spojenie výrazov typu „*hľadáte so mnou pohádanie*“ nie je pre slovenčinu prirodzené. Prvé dva preklady môžeme zaradiť aj k vetnotypovým zámenám.

K typu d):

„ (...) bonyolult exordiuma rémletes távolságban engedi gyanítani a befejezést.“ (6, s. 192)

„ (...) zamotaný úvod dával tušiť, že jej koniec je v nedozernej dialke.“ (6.1, s. 140)

K typu e):

„Nem jönnél el nevelőfiannak?“ (1, s. 42)

„Počuj, nechcel by si zostať u mňa? Prijal by som ťa za svojho.“ (1.1, s. 45)

7 Čas a priestor – choreografia prekladu

Predchádzajúca téma prekladateľských pracovných postupov trošku predbieha tému času a priestoru v literárnom texte, určite nám však pomôže pri sprístupnení jej dôsledkov na prácu prekladateľa.

Východiskom nášho uvažovania je filozofická premisa, podľa ktorej niet bytia mimo čas a priestor. Podobne aj literárne dielo, ktoré sa rodí v rukách autora ako „text originálu“ má miesto i čas svojho zrodu, identické s tým, v ktorom žil autor. Naproti tomu stojí „čas a priestor“, v ktorých sa dielo „odohráva“ (a niekde ďalej aj čas a priestor percepcie). Banálna skutočnosť. Prečo na ňu upozorňujeme? Pretože niektoré formy reality z obdobia vzniku diela sa objavujú aj v samotnom texte. Často ide o prvky, ktoré majú uľahčiť komunikáciu s percipientom. Autor píše pre súdobého čitateľa, vie kedy stačí urobiť narážku, kedy stačí uviesť iniciály mena, skratky inštitúcií a pod. V podstate podobne postupuje aj prekladateľ. Uvedomujúc si časovú a priestorovú priepasť medzi textom originálu a prekladu, volí náležitú koncepciu, ktorá však počíta s jemu identickým časovým a priestorovým percepčným prostredím.

A. Popovič (1975) časový a priestorový faktor súhrnne pomenúva *semiotikou prekladu*. V inej publikácii píše: „Semiotický aspekt v preklade znamená rešpektovanie a riešenie rozdielov, ktoré nastávajú pri preklade v dôsledku odlišnej realizácie kultúrneho času a priestoru,

komunikačných postojov a komunikačnej situácie v texte prekladu.“ (Popovič, 1983, s.184) Je to jeden z dominantných aspektov, ktorý podporuje kreačnú zložku práce prekladateľa.

7.1 Ponechávajúce a nahradzujúce postupy

Na osi temporálnej má prekladateľ dve možnosti: buď sa bude pridŕžať textu originálu, poetiky autora – hovoríme o *historizácii*, alebo sa rozhodne akceptovať vkus, nároky, či želanie adresáta a predovšetkým na rovine jazyka (ale môže to byť aj na platforme témy a kompozície) sa od originálu vzdiali. Vtedy hovoríme o *modernizácii* (Hochel, 1990).

Na osi priestorovej, ktorá sa stotožňuje s medzikultúrnym faktorom je situácia - stupňovaná napätím opozície „my a oni“, či „naše a cudzie“ - ešte markantnejšia. Nezávisí totiž od toho, či prekladateľ siaha po diele súčasníka, alebo staršieho autora. Z hľadiska uplatnenia medzipriestorového činiteľa rozlišujeme tri tendencie dominujúce v preklade (Popovič, 1975, Hochel, 1990):

1. Prvky originálu prevládajú aj v texte prekladu. Ide o *exotizáciu*.
2. Prostredie cieľovej kultúry v texte prekladu prevažuje, ide o *naturalizáciu*.
3. Vyrovnávanie predošlých tendencií, miešanie prvkov cudzích a domácich, výsledkom je *kreolizácia*.

Princípy exotizácie a historizácie nazývame **ponechávajúcimi**, naopak naturalizácie a modernizácie **nahradzujúcimi**. (Hochel, 1990) Pri ponechávajúcich metódach využívame transpozičné postupy, v prípade nahrádzania prvkov domácimi ekvivalentmi sa využívajú substitučné postupy.

7.2 Kreolizujúci preklad

Najvhodnejším riešením je už spomínaný kreolizujúci preklad, ktorý konfrontuje čitateľa, no usiluje sa rešpektovať aj autora. (A. Popovič upozorňuje aj na negatívnu formu kreolizácie a to kreolizácie jazyka v preklade, ktorá predstavuje nesystémové nasycovanie jazyka prekladu prvkami jazyka originálu.)

Extrémne preferovanie exotizácie môže viesť k nezrozumiteľnosti. Neprimerané uprednostňovanie naturalizácie zase k spomínanej adaptácii, ktorá však nepatrí k prekladu. Tu podotýkame, že naturalizácia sa pravdepodobne najčastejšie prejavuje vo svojej neakceptovateľnej podobe, a to prenášaním našich halušiek, valašiek a podobných „vecičiek“ ako náhrad za „nezrozumiteľné“ či „nepreložiteľné“ slová. „Preklepom“ je aj prekladanie väčšiny mien, titulov a oslovení. Napr. princ Charles nikdy nebude Karolom. Známy je preklad E.L. Doctorowa Billy Bathgate, kde sa dočítame o Lordovi Ježišovi Kristovi (chic!). Pripomíname, že náhrada je možná len v prípade tzv. funkčného výrazu. (Problematiku prekladu funkčných mien sme už spomínali.)

Príkladom odlišného prostredia a kultúry je napr. aj holandský preklad Swiftovho Gullivera, v ktorom Gulliver neuhasí požiar tým, že močí do plameňov – ako je to v origináli - ale rýchlo naberie do klobúka morskú vodu a požiar zažehná. Pre deti je to vraj vhodnejšie. Japonci napr. uverejnili preklad Shakespearovho Kráľa Leara pod názvom Smutný prípad predčasného dôchodku. Podobných príkladov je neúrekom a sú dôkazom nevyhnutnosti zaradenia prekladov do literárneho prostredia cieľovej kultúry. Tvoria jej neoddeliteľnú súčasť a podliehajú rovnakému vývinu ako literatúra domácej proveniencie. (Príklady čerpáme z Krijtová, 1996.)

Prekladateľ siaha po uvedených princípoch (naturalizácie, exotizácie, kreolizácie) v konkrétnych prípadoch, v závislosti od zvoleného textu. Môžeme konštatovať, že tá či oná metóda v preklade prevláda, avšak nikdy nie je jediná, ktorú prekladateľ uplatnil. Prvky, ktoré sú vystavené prekladateľovmu zvažovaniu delí J. Viličkovský (1984) do nasledovných skupín:

1. *Materiálna špecifika* – reálie, kolorit, názvy inštitúcií a i.
2. *Jazyková špecifika* – zdvorilostné frázy, slang, frazeológia, vlastné mená, používanie niektorých archaických foriem jazyka, alebo mŕtvych jazykov a pod.
3. *Kultúrno-kontextová špecifika* – kompozícia, výstavba textu, básnická forma a šírka, alúzie, ideológie atď.

Osobitným príkladom je zastaranie prekladu. Vydavateľstvá následne pristupujú k upraveným reedíciám alebo sa dielo zadáva ďalšiemu prekladateľovi. Napr. niektoré romány M. Jókaiho sú preložené až trikrát.

Iný typ zastarania textu predstavujú diela napísané napr. v bernolákovčine, v slovakizovanej češtine a pod. Tu je prítomný iba časový faktor, hovoríme o vnútoliterárnom preklade, ktorého prvoradou úlohou je obnovenie zrozumiteľnosti a navodenie náležitého estetického pôžitku.

8 Invariant, korešpondencia, ekvivalencia, adekvátnosť

Pri posudzovaní cieľového produktu – prekladu sa obyčajne opierame o pojem *invariantu*, ktorý predstavuje akési sémantické jadro, hlbšie vrstvy textu. Odhaľujeme ho prostredníctvom interpretácií, pričom sa môže prezentovať na najrozličnejších textovo-jazykových úrovniach. Raz ako obsah, inokedy ako celok, „všeobecné“ a pod. Spravidla sa však v rámci obsahu upozorňuje na formu, pri celku na časti (detail), všeobecné vyžaduje do istej miery aj zachovanie jedinečného... Ide teda o dialektické chápanie tohto pojmu, preto bol zavedený aj termín tzv. flexibilného invariantu.

8.1 Dynamika ekvivalencie

Hľadaním invariantu sa odkrývajú možnosti pre vzťahy ekvivalencie. Vzhľadom na to, že uvažujeme o flexibilnom, t.j. premenlivom invariante, nutne musíme hovoriť aj o dynamike ekvivalencie. Obe veličiny závisia od viacerých objektívnych a subjektívnych faktorov (stupeň odlišnosti jazykových systémov, preferované prekladateľské metódy, erudovanosť prekladateľa, absorpčná úroveň adresáta a pod). Treba si tiež uvedomiť, že ekvivalencia nikdy nie je úplna, pretože prekladateľ v závislosti od spomínaných činiteľov môže odovzdať len niektoré jej úrovne (napr. obsahové, formálne a pod.).

Pri práci s textom prekladu vo vzťahu k textu originálu sa postupuje po niekoľkých úrovniach ekvivalencie.

Na najnižšej rovine ide o jazykovú ekvivalenciu, ktorá predstavuje rovnorodosť prvkov na úrovni foném, morfém, grafém, slova, frázy či vety (Popovič, 1983, s. 189) Ekvivalencia na tejto rovine však nie je

smerodajná. Je prítomná v každom preklade, ale nie je kritériom jeho hodnotenia. Pri uplatnení vo väčšej miere vedie spravidla k štylistickej nivelizácii, až k strate. Navyiac, je determinovaná príbuznosťou jazykových systémov.

Ďalšou rovinou je syntagmatická (textová) ekvivalencia, ktorá spočíva v možnosti výberu výrazových prostriedkov z výrazovej sústavy tohto-ktorého jazyka.

Štylistická (translačná) ekvivalencia vychádza z funkčnej rovnocennosti prvkov originálu a prekladu, ktoré by pri „invariantnej zhode významov smerovali k výrazovej identite.“ (Popovič, 1983, s. 190)

Poslednou rovinou je tzv. paradigmatická ekvivalencia, ktorú chápeme ako „ekvivalenciu prvkov na rovine štýlu ako systému výrazových prvkov.“ (Popovič, 1983, s. 189)

O ekvivalencii grafickej /formálnej/ sa uvažuje vtedy, keď sa písomná realizácia komunikátu využívajúca bohatý inventár grafických prostriedkov jazyka stane dôležitým štylistickým činiteľom a sémantickým komponentom textu.

8.2 Iné typy prístupov a ekvivalencií

K dispozícii máme aj iné typy ekvivalencií, napr. afektívnu, kognitívnu, funkčnú, textovú, komunikačnú, ako aj ekvivalenciu obsahu, formy a účinku (Ledererová 1994, s. 46 - 56); denotatívnu, konotatívnu, textovo-normatívnu, pragmatickú a formálno-estetickú (Koller, 1997, s. 233 - 237)... H. J. Vermeer chápe ekvivalenciu ako reláciu medzi jednotlivými jazykovými znakmi textového páru a zároveň ako reláciu medzi celým textom. Upozorňuje na rozdielnosť sledovaných celkov a navrhuje rozlišovať medzi adekvátnosťou a ekvivalenciou.

„Adekvátnosť pri preklade poukazuje na vzťah medzi textom VJ a textom CJ akceptovaním účelu (skoposu), ktorý predchádza procesu translácie.“ (Vermeer, 1991, s. 139) Termínom ekvivalencia odporúča klasifikovať javy rovnakej hodnoty a kategórie, pričom zdôrazňuje ich zhodnú komunikačnú funkciu. Jeho prístup využíva neskôr K. Reiss, ktorá ekvivalencie identifikuje v závislosti od jednotlivých typov textov. (K. Reiss, H. J. Vermeer 1991)

Formálnu korešpondenciu a textovú ekvivalenciu spracúva Catford (1965, s. 27 - 56), pričom veľký dôraz kladie na odlišenie prekladu od prepisu (prenosu významu). V preklade významy VJ nahrádzame významami CJ, kým pri prepise (prenose) ich z VJ do CJ prenášame.

Nida (1964) uprednostňuje rozlíšenie formálnej a dynamickej ekvivalencie. Formálna ekvivalencia sa snaží čo najúplnejšie odovzdať obsah a formu pôvodného textu, dynamická sa viac sústreďuje na reakcie adresáta. Práve dynamická ekvivalencia sa stala inšpiráciou ďalších uvažovaní o pertraktovanej otázke, pretože predpokladá afirmatívny prístup prekladateľa k jazyku a kultúre príjemcu, ku kontextu a počíta s tzv. „capacity of decoding“ cieľového adresáta. Dynamicko-ekvivalentný preklad je podľa neho „najbližšou prirodzenou ekvivalenciou“ („the closest natural equivalent“), pretože vyvoláva rovnaký účinok. (Nida, 1964, s. 169 - 170) Nidova teória „prirodzeného prekladu“ sa ujala predovšetkým v zmysle ekvivalenčnej podmienky rovnakej reakcie. (Porovnaj Klaudy, 1999, s. 91 – 92) Vo svojej práci na ňu nadväzuje Newmark (1982), ktorý navrhuje doplniť Nidovu dichotómiu o kognitívnu (obsahovú, resp. významovú) ekvivalenciu.

K. Klaudy (1999, s. 99) uvažuje o tzv. *komunikačnej ekvivalencii*, pre ktorú sú charakteristické tri vzťahy rovnocennosti:

- a) referenčná rovnocennosť (text CJ sa musí vzťahovať na tie isté skutočnosti a udalosti ako text VJ, ináč nemôžeme hovoriť o preklade),
- b) kontextová rovnocennosť (vety v texte CJ musia zaberáť to isté miesto ako v texte VJ),
- c) funkčná rovnocennosť (text CJ má rovnakú úlohu, funkciu ako text VJ). Iba po splnení uvedených podmienok hovoríme o komunikačnej ekvivalencii.

V podstate nenájdeme translatologickú prácu, ktorá by problematiku ekvivalencie ignorovala.

Vo všeobecnosti môžeme rozlíšiť tri výrazné prístupy k téme a to: *normatívny, deskriptívny a negačný.*

V prvom prípade sa vedci sústredia na definovanie toho, čo je potrebné v texte zachovať a čo je možné „obetovať“, aby bol text ekvivalentný. Opisná metóda vychádza z množstva spracovaných materiálov a sleduje priebeh tvorby ekvivalentného textu. Negačný prístup popiera opodstatnenosť ekvivalencie ako ústrednej kategórie vedy o preklade, pretože vzbudzuje mylnú predstavu o symetrii dvoch jazykových systémov a ich textových realizácií. (Porovnaj Mary Snell-Hornby, 1988, s. 18-19, podľa Klaudy, 1999, s. 101.) Podobný postoj zaujíma aj G. Toury (1980), ktorý upriamuje pozornosť len na cieľový text a kontext, preto navrhuje používať termíny „adequacy“ (adekvátnosť ako vyjadrenie ekvivalentnosti medzi textom vo VJ a CJ), „appropriacy“ (vo význame vyhovenia nárokom CJ) a „acceptability“ (ako prijateľnosť v cieľovom percepčnom prostredí).

Nájdeme tiež práce, ktoré ekvivalenciu nahrádzajú synonymami typu: *totožnosť, korešpondencia, adekvátnosť* a pod.

Terminologická nejednotnosť by mohla viesť k omylom, preto sa prikláňame k názoru, že uvedené pojmoslovie je potrebné odlíšiť a hierarchizovať.

Komparácia komponentov originálu a prekladu môže prebiehať na nasledovných troch rovinách.

Na prvej, predtextovej rovine hovoríme o tzv. **korešpondenciách**, ktoré spadajú do oblasti konfrontačnej, resp. kontrastívnej lingvistiky. Komponenty, ktoré majú mimojazykovú povahu patria zase do kompetencie spoločenských vied (etnografia, sociológia, história atď.). Majú systémový, viac-menej nemenný charakter a sú predpokladom či prípravou pre prekladateľskú činnosť. Filologická erudícia prekladateľa vychádza práve zo znalostí korešpondencií dvoch sledovaných jazykových systémov, pričom ide o záležitosť odbornej prípravy a následnej praxe.

Až na druhej rovine, tzv. rovine textotvorných procesov môžeme hovoriť o **ekvivalenciách**. Po dešifrovaní jazykových a mimojazykových korešpondencií pristupuje prekladateľ k interpretácii a vytvoreniu koncepcie prekladu. Spomínané ekvivalenčné vzťahy sa realizujú na všetkých úrovniach textu.

Na tretej rovine, rovine výsledného komunikátu, hovoríme o **adekvátnosti**, „ktorú chápeme ako súbor realizovaných ekvivalencií a neekvivalencií v danom texte, na základe ktorých možno text zaradiť ešte k prekladu alebo už k adaptácii“. Ide o „strechový“ termín, vhodný pri posudzovaní konečného produktu ako celku. (Keníž, 1986, s. 246)

9 Výrazové posuny v preklade

Ak hovoríme o posunoch, máme na mysli zmeny, ku ktorým dochádza pri transformácii zmyslovo-významových vzťahov východiskového jazyka do cieľového jazyka. Ich „primeranosť a funkčnosť je vždy podmienená jazykovým kontextom (*sémantický komponent*), autorským zámerom (*pragmatický komponent*) a často aj situatívnym kontextom (*situatívny komponent*).“ (Müglová, 1996, s. 79) Posuny nie sú ľubovoľné a v skutočnosti predstavujú najadekvátnejšie riešenie, ku ktorému prekladateľ dospel.

Problematika výrazových posunov je dnes už pomerne prepracovaná. Od Catforda, cez Popoviča, Levého, K. Reissovu, L.S. Barchudarovu, či Vinaya a ďalších jej aspoň malú pozornosť venoval hádam každý významnejší teoretik prekladu. My sa budeme opierať o závery A. Popoviča a K. Reissovej, ktoré pokladáme za najprehľadnejšie. Najprv však v krátkosti spomenieme základné kompenzačné výrazové posuny (Vinay, Darbelnet, 1958), ktorými sú *transpozície* (syntaktické a lexikálne parafrázy), *modulácie* (sémantické parafrázy) a *adaptácie* (pragmatické parafrázy). Transpozície sa ďalej delia na obligatórne (podmienené systémovosťou jazyka) a fakultatívne (štylisticky podmienené) transpozície. Pre názornosť pristúpime k problému zo širšieho aspektu.

9.1 Typy výrazových posunov

Výrazové posuny ako výsledok napätia medzi originálom a prekladom, ktoré dnes už nepovažujeme za negatívny jav, ale za nevyhnutnosť, ku ktorej v procese prekladu dochádza sú dôležitým

faktorom pri delimitácii prekladu. „Straty“ sa pri výrazových posunoch funkčne nahrádzajú na iných miestach, aj preto sa nazývajú funkčnými výrazovými posunmi.

Spomínané straty sú hlavne lingvistického (lexikálno-gramatického) charakteru, ale môžu sa objaviť aj „vd'aka“ kultúrnej nekompatibilite prostredia originálu a prekladu. V závislosti od toho hovoríme potom o niekoľkých typoch posunov.

Konštitutívny posun – ide o dôsledok rozdielneho jazykového kódu, ktorý sa nevyhnutne prejaví na najnižších rovinách jazyka, v tzv. mikroštruktúre textu (napr. viac minulých časov, absencia rodu v maďarčine a pod.). Takýto posun sa chápe ako funkčný a objektívny.

Napr.: „A szerkesztőségben ültem és dolgoztam.“ (1, s.5)

„Sedel som práve v redakcii a pracoval som.“ (1.1, s.8)

Individuálny posun – ide o vedomý subjektívny posun, ktorý je dôsledkom uplatnenia individuálnych sklonov prekladateľa, prejav jeho poetiky a idiolektu. Môže spôsobiť:

- a) preinterpretovanie originálu,
- b) podinterpretovanie originálu.

Druhy individuálneho posunu:

- a) simplifikácia výrazových vlastností (prejavuje sa neadekvátnym výberom lexiky, nezachovávaním vonkajšej formy jazyka – rýmovej schémy, metriky, syntaktickej štruktúry väčších textových celkov, stereotypnosťou prekladateľských riešení a pod.). Spravidla vedie k oslabeniu estetického účinku. Napr.: „... dógozni...“ (1, s. 6) – „... pracovať...“ (1.1, s.8)

„Kuruc feje csapzottan kókad le.“ (1, s.7)

„Kurucká hlava spustená k plecu.“ (1.1, s. 9)

„Már úszott a kendere, úgy cserepcséba.“ (1, s. 24)

„A konope jej už plávali.“ (1.1, s. 26)

- b) explikácia v preklade (prejavuje sa zvýšeným úsilím o dosiahnutie maximálnej miery komunikatívnosti, „nadbiehaním“ príjemcovi, ktoré možno dosiahnuť napr. tzv. amplifikáciou – rozširovaním pojmu, nahrádzaním jednoslovného pomenovania viacslovným, alebo kumuláciou výrazov s cieľom vystihnúť archifenóm zmyslu, ale aj nahrádzaním prechodníkov vedľajšími vetami, používaním vysvetliviek, poznámok atď.).

Napr.: „ott vót a sok víz „ (1, s.7) – „hej, bolože vody a vody“ (1.1, s.9)

„(...) mehettek haza pucéron.“ (1, s.22)

„(...), môžete ísť domov, ako vás pánboh stvoril.“ (1.1, s. 25)

„Jött egy égi háború.“ (1, s.30)

„Prihнала sa búrka, hotové božie dopustenie.“ (1.1, s.33)

„(...) vett nekem kis fejér gubát“ (1, s.39)

„... kúpili mi za ňu kabanku, biely baraní kožuštek - ...“ (1.1, s. 42)

Ďalšie typy posunov sa na osi subjektívnosť – objektívnosť pohybujú medzi jej krajnými pólmi a sú dôsledkom uplatňovanej dobovej poetiky, preferovanej metódy, či smeru.

Retardačný posun – ide o archaizáciu v preklade v zmysle uplatňovania prekonaných výrazových postupov na všetkých vnútorných zložkách štylistickej roviny jazyka.

Tematický posun – prejavuje sa na rovine makroštylistickej tematickej výstavby ako uprednostňovanie konotácie pred denotáciou. Môže sa napr. prejaviť ako aktualizácia, lokalizácia či adaptácia, teda funguje ako náhrada zvláštneho prvku za všeobecný komponent.

Druhový posun – je to ďalší z typov tematického posunu, ktorého špecifikum spočíva v synkretizácii alebo v zámene literárneho druhu originálu v preklade.

Rytmický posun – ide o zmenu rozmeru originálu, najčastejšie v dôsledku rozdielných vlastností jazykov, ktoré sa premietajú aj v metrickej a rýmovej schéme, vo veršovom rozmere a pod.

Negatívny posun – môžeme chápať ako protipól k pozitívnym posunom. Hodnotenie posunu v zmysle negatívneho prekladateľského riešenia vyplýva hlavne zo straty sémantického a estetického invariantu. Najčastejšie sa prejavuje na nižších rovinách jazyka a textu, ale môže sa objaviť aj na makroštylistickej úrovni, kde už spôsobuje narušenie komunikačnej väzby a môže viesť až k popretiu prekladateľského úsilia.

Spomínali sme, že výrazové zmeny, ku ktorým v procese prekladu nevyhnutne dochádza sa dotýkajú dvoch rovín, makro- a mikroštylistickej roviny. Na makroštylistickej ide o jav aktualizácie (úpravy na časovej osi diela), lokalizácie (na osi priestorovej, resp.

tematickej) a adaptácie (celkové prispôsobenie času i priestoru cieľového prostredia, kultúry, tu sa tiahnu hranice medzi prekladom a pôvodnou tvorbou). (K. Reiss, 1968)

9.2 Realizácia výrazových posunov na mikroštylistickej úrovni

Mikroštylistická rovina je prístupnejšia bádaniu, ide o jazykovú výstavbu textu. Prekladateľské operácie sa týkajú výrazovej štruktúry originálu a jej funkčného ekvivalentu v preklade.

Za ideálne riešenie sa považuje **výrazová zhoda**, ktorú je možné dosiahnuť štylistickou (výrazovou) substitúciou alebo štylistickou zámenou (výrazovou inverziou).

Výrazová substitúcia – ide o funkčnú náhradu prvkov, najčastejšie idiómov a ustálených slovných spojení (zvrátov).

Nem soká megy az uraság. (1, s.37)

Nebudú už dlho strúhať panštinu. (1.1, s.40)

Hűj, a kutyafáját, úgy maradtam ott, mint egy malé. (1, s. 75)

Bodaj ich hus pečená koplá, ostal som tam stáť ani tĺk. (1.1, s.77)

... részeg vót mint egy csacsi... (1, s.63)

... bol opitý ani čík. (1.1, s.65)

Výrazová inverzia – ide o funkčné premiestnenie prvku originálu na iné miesto v preklade. Je to jav vyrovnávania sa s výrazovými javmi, ktoré sa prekladateľ rozhodol „vrátiť“ v inej štylistickej podobe. Napr. v próze, z ktorej citujeme sa často vyskytuje

nárečová charakteristika postavy – tzv. palóccština, ktorou hovorí hlavný hrdina románu. Prekladateľka spomínaný jav odovzdáva formou zvýšenej hovorovosti, expresívnosti a ikonickosti. Uvedený jav sčasti zasahuje aj do výrazového zosilňovania, ak sa však deje systematicky a koncepcne, môžeme ho považovať za špecifickú formu výrazovej inverzie.

Gondoltam, feljövök Pestre egy kis pénzt keresni, de e se lehet... (1, s.6)

Pohútal som si, vyberiem sa ja reku do Pešti na dáky zárobok, no hej, lenže ani to sa už nedá. (1.1, s.8)

...ott vót a sok víz! (1, s.7)

...hej, bolozé vody a vody! (1.1, s.9)

...és en aludni szeretek éccaka. (1, s.10)

A ja veru v noci rád spím. (1.1, s.11)

Nem kéméltem a kezemet, dógoztam szorgalmasan. (1, s.42)

Nešanoval som si ruky, pracoval som ostošest'. (1.1, s.45)

Výrazové zosilnenie – patrí k najčastejším javom prekladateľských operácií. Vlastnosti jednotlivých komponentov originálu sa vychylujú smerom k subjektívnosti a expresívnosti v preklade. Za výrazové zosilnenie považujeme aj osamostatnenie vetného člena, alebo vety ako celku.

Napr.:... majd meglátod, hogy tönkremegy azért az egész urodalom... (1, s.37)

Ale počkaj, uvidíš, čoskoro vyjdú na psí tridsiatok. (1.1, s.40)

Jött egy égi háború. (1, s. 30)

Prihnala sa búrka, hotové božie dopustenie. (1.1, s. 33)

... semmitlen maradtam... (1, s.12)

... zostal som chudobný ako kostolná myš. (1.1, s.14)

Jednou z foriem výrazového zosilnenia je *výrazová typizácia*. Ide o spôsob zdôrazňovania niektorých vlastností originálu a typizačné (konvencionalizačné) postupy prekladateľa (Popovič, 1983, s. 209). K najmarkantnejším príkladom patrí jazyková charakteristika postavy prostredníctvom nejakého idio alebo sociolektu. V románe, z ktorého sme doteraz citovali príklady, slúži na vykreslenie hlavného hrdinu jazyk – nárečie, ktorým hovorí. Postava však nevstupuje do ostrého kontrastu s inými „spisovne hovoriacimi“ postavami, preto prekladateľka správne upustila od nadmerných typizačných riešení na rovine jazyka. Slang, kreolizácia či dialekt ako determinanty istého sociálneho a územného prostredia sú v diele prítomné a vytrhnuté z interpretačného celku nám môžu poslúžiť ako príklad.

Minden esztendőt repetáltam. (1, s.19)

Každý rok som zrepetíroval. (1.1, s.21)

Becsapott bennünket. Kérem, a búza ... az nem egzisztál ... (1, s.6)

Pšenica, proskám, vybabrala s nami, pšenice ninto. (1.1, s.8)

V diele nájdeme aj postavu Židovky, ktorá komolí slová a neovláda maďarskú výslovnosť. Ide o výrazovú typizáciu.

Napr.: „Hát, te mit akarsz, mán nem jüsz thübet tógozni!“ (1, s.87)

„A ty čo chceš, neprísť už pracovať?“ (1.1, s. 89)

Výrazová individualizácia – je taký jav, ktorý sa prezentuje skôr v prekladoch poézie, kde prekladateľ vtlačá jedinečným výrazovým vlastnostiam originálu vlastný „štýl“. V próze sa to stáva zriedkavejšie, a to predovšetkým u prekladateľov – spisovateľov.

Výrazové zoslabenie – ide o neutralizovanie, oslabenie istých výrazových vlastností originálu. Túto operáciu je možné realizovať na všetkých rovinách textu – foneticko-fonologickej, morfolologickej, syntaktickej, a pod.

Napr.: ... a Piros hoppon maradt. (1, s.76)

... nezabral Piroške. (1.1, s.78)

Észreveszi eccer ez a kisjány, ez az Erzsi, hogy én nem ütöt táncoltatom, hanem a Piroskának heccelődök vele. (1, s. 73)

Zbadala, že netancujem s ňou, aby som ju vykrútil, ale aby som ňou len Pirosku podkušoval. (1.1, s.73)

Výrazová nivelizácia – prekladateľská operácia, pri ktorej dochádza k zbavovaniu jedinečných vlastností výrazovej štruktúry originálu v preklade. (Popovič, 1983, s.123) Ide o typ výrazového zoslabenia.

Napr. oslabenie aktuálnosti výrazu (absencia dejovosti):

Mingyán beállottam a sorba. (1, s. 6)

A ja hned' do šichty. (1.1, s.8)

Kuruc feje csapzottan kókad le. (1, s.7)

Kurucká hlava spustená k plecu. (1.1, s.9)

Výrazová strata - ide o úplny zánik istých dôležitých výrazových zložiek originálu v preklade. Vo väčšine prekladov je to však jav sporadický, ktorý nemá žiadny vplyv na výsledný estetický účinok prekladu. Ak však nemožno hovoriť len o sporadickosti, ojedinelosti, prípadne koncepčnom zámere prekladateľa, častokrát sa preklad hodnotí ako „neadekvátny“, dokonca nesprávny. Podobne možno explikovať i preklady M. Jókaiho, ktoré boli slovenskému publiku sprostredkované vo forme populárnej literatúry, čo prekladatelia dosiahli výrazovou nivelizáciou, až stratou istých dôležitých komponentov.

10 Preklad verzus intertextualita

Už v deväťdesiatych rokoch termín intertextualita doslova „zamoril“ všetky oblasti slovenského literárnovedného myslenia a sčasti sa udomácnil aj v preklade. Podobne ako pri väčšine „tvarovateľných“ pojmov je jeho rozšírenosť priamo úmerná terminologickej roztrieštenosti. Existuje množstvo teórií a typológií, ktoré sa snažia problematiku vzťahov medzi textami v čase a v priestore objasniť, efekt je však zatiaľ opačný.

Pôvod teórie možno hľadať v odbornej publikácii bulharsko-francúzskej teoretičky **Julie Kristevovej** (*Le text du roman*, 1976), ktorý

zjavne stavia na práci **M. M. Bachtina** a jeho dialogickej podstaty v rámci románovej štruktúry. Autorka v ňom – parafrázujúc Bachtinov pojem „ideologéma“ - povýšila princíp intertextovosti diela na základný moment pri tvorbe nového textu. Uvedené chápanie úzko korešponduje s vnímaním textov z aspektu postmodernity.

10.1 Intertextualita, intertextovosť, intertext

Intertextualitu v istom zmysle vo svojich teóriách uplatňujú aj **Barthes, Riffaterre**, transtextualitou sa zaoberá **Gennet**, bohaté ložiská nájdeme aj v poľskej proveniencii napr. u **Balbusa, Glowinskeho** a iných. Práve posledne menovaný kriticky redukuje Genettovu segmentáciu intertextovosti s piatimi typmi na tri: *intertextovosť, metatextovosť a architextovosť*.

V anglo-americkej literárnej tradícii sa uvedený termín používa pre všetky „textuality“ /introtextualitu, paratextualitu, metatextualitu, hypertextualitu atď./

Jednoduchú definíciu pre rozlíšenie pojmov intertextovosť a intertext ponúka napr. N. Krausová, keď píše: „(...) intertextovosť (...) je čitateľské vnímanie literárneho diela (textu), jeho vzťahov k dielam, ktoré ho predchádzali a ktoré po ňom nasledovali, k predchádzajúcej a súčasnej literárnosti, (...). (...) čitateľská schopnosť identifikovať príslušnosť diela k istej poetike, integrovať ho do istého žánru, štýlu, istého prúdu, sa všeobecne nazýva intertextovosťou na rozdiel od intertextu, konkrétneho korpusu diel.“ (Krausová, 1988, s. 290) (V závere príspevku autorka uvádza až trojaké chápanie intertextu, ktoré ústi do prameňov postmodernej literatúry.)

Kristevovej pertraktovaná práca sa prekladovým textom nezaobrá, pretože ho nepovažuje za štylizovaný text. Istú mieru medzitexovej štylizácie však prekladu odoprieť nemožno. Naopak, *preklad vnímame ako štylizovaný text limitovaný textom originálu*. Taktiež by sme mohli siahnuť po niektorých „extrémistických“ názoroch, podľa ktorých je každý text intertextom, podporiac pritom všeobecne známu a obľúbenú myšlienku, že niet ničoho, čo by tu už raz nebolo. Takéto riešenie je síce veľmi jednoduché a ťažko vyvrátiteľné, ale nerieši podstatu vzťahu prekladu a intertextuality. Pomôcť nám môže skôr odlíšenie, systematizácia, či istá miera hierarchizácie vzťahov jestvujúcich a fungujúcich (t.j. „odhaliteľných“) medzi textami, ktoré sa dnes už hojne využívajú pri interpretácii postmoderných textov..

T. Žilka (1980, s. 12) napr. rozlišuje tri základné intertextuálne postupy:

1. nadväzovanie umeleckého diela na iné umelecké dielo,
2. odkazy na mimoumelecké skutočnosti,
3. autoreferencie v literárnom diele.

O intertextualite sa uvažuje na dvoch úrovniach:

- a) ide o rozličné adaptačné alebo aluzívne nadväzovanie textu na iný text /pretext/;
- b) ide o citácie, kvázicitácie, či alúzie v posttexte. Tu treba postupovať veľmi pozorne, nakoľko napr. v renesančnej literatúre, kde sa autori odvolávajú na antické texty prostredníctvom citátov, alúzií a pod., nemožno hovoriť o intertextualite, ale iba o tzv. alegácii. Chýba tu totiž jeden zo základných komponentov vzťahu medzi pretextom a posttextom – a to tvorivá kreačná hra. (Porovnaj: Pavera, 1999, s. 57.)

Nesmieme zabúdať, že intertextualita je proces deštrukčno-konštruktívny, ale nemá nič spoločné s „vplyvológiou“. Úlohou čitateľa, kritika, prekladateľa, či kohokoľvek, kto prichádza do styku s textom presýteným alúziami, skrytými citátmi, falošnými persiflážami, kolážou štýlov, vizuálne maskovaným textom, ktorý treba niekedy čítať odzadu, inokedy „napreskáčku“, je v prvom rade – vychutnať si ho. Sklamanie z očakávania sa vzápätí mení na radosť zo zmeny, na potešenie z prekvapenia, či z odhalenia. Ani prekladateľovou úlohou nie je vystopovať všetko od „A po Z“ (ani toho nemôže byť schopný, ak nie je autorom originálu).

Diferencované je aj používanie pojmov **anterior text**, **pretext**, **Prätext**, **prototext** a ich náprotivok – **posterior text**, **posttext**, **Posttext**, **metatext**. O prototexte a metatexte sme už hovorili, a to jednak v súvislosti s interpretáciou, ako aj s nitrianskou prekladateľskou školou a ich priekopníctvom v terminologickej fundácii vtedy ešte československej literárnej vedy. Terminológia je dnes už síce prekonaná, ale zostáva odrazovým mostíkom pre ďalšie teoretické práce, ktoré z nej budú čerpať alebo ju popierajú. Pri prezentovaní problematiky intertextuality verzus prekladu je možné využiť aj Ďurišinu teóriu medziliterárnych vzťahov.

10.2 Intertextové relácie v preklade

Pri systematizácii intertextových relácií v oblasti prekladu sa môžeme oprieť o sústavu vzťahov a súvislostí medzi textami, ktorú **D. Ďuriš** formuloval na základe diferenciačných a integračných foriem recepcie/kreácie. K integračným – mimo iných – zaradil aj preklad.

Narozdiel od ostatných (napr. polemík, paralel, alúzií, adaptácií atď.), v ktorých sa medziliterárny vzťah realizuje pomocou štylizácie, „preklad, hoci je najvýraznejším faktorom medziliterárnosti, nezodpovedá štylizáčnym kritériám intertextuality.“ (Hvišč, 1999, s. 47-54.) Pri intertextuálnom hodnotení prekladu však možno hovoriť o špecifickej podobe medziliterárnych vzťahov, ktoré sa uplatňujú v protichodných tendenciách: jedna vyhovuje požiadavke štylizácie, druhá sleduje princíp ekvivalentného prekladu. Naviac, „nie je dôležitý len intertext sám, ale aj (...) jeho komunikačné situácie, ktoré preklad vytvára jednak na báze externokontaktových vzťahov, jednak na báze internokontaktových súvislostí, analógií, paralel – teda rozličných typov afirmatívneho vzťahu intertextu k textu originálu.“ (Hvišč, 1999)

Do spleťitého reťazca vzťahov vstupuje prekladateľ v istom zmysle ako súčasť hry, ako jej nový tvorca. Môže sa dokonca stať, že „translácia intertextových vlastností originálu bude vyžadovať takú mieru textovej tvorivosti (štylizácie, pozn. A.H.), ktorej výsledkom už nebude preklad, ale „kvázi-preklad“ čiže nové dielo predstierajúce preklad.“ (Suwara–Marčoková, 1995, s. 10-18).

11 Evaluácia prekladu

Hodnotenie/kritika prekladu predstavuje samostatný a veľmi dôležitý aspekt kvality translačného života. Napriek tomu prekladovo-kritická prax nezaznamenáva patričný vývinový úspech a možno konštatovať, že sa neteší ani veľkej popularite. Vyplýva to z jej zameranosti na úzky okruh – zväčša odborne fundovaných – adresátov. Druhým dôvodom je tiež fakt, že nároky na kritiku umeleckého prekladu

sú doplnené o ďalší komponent – a to znalosť originálu, t. j. nutnosť jazykovej i literárno-odbornej kompetencie. *Základnými znakmi kritiky sú analytickosť a postulatívnosť*. Aj preto sú častejšie tzv. účelové kritiky – posudky, odborné expertízy a pod., ktoré sa priamo zúčastňujú na výslednej podobe prekladového textu a obyčajne sa nepublikujú.

11.1 Kritériá hodnotenia

Spoločenské i účelové kritiky sa podriaďujú dvom základným kritériám posudzovania. Ide o overovanie významovej totožnosti tzv. apretúrou a podriaďovanie jazyka vydavateľskému úzu („dobrej“ slovenčine). Okrem týchto dvoch kritérií neexistuje iné, ktoré by bolo definované a uplatňované. V praxi sa evaluácia translátov „často riadi vágnymi, intuitívnymi a niekedy veľmi subjektívnymi kritériami“. (Gromová, E., Müglová, D., 2001, s. 148) Upozorňuje sa tiež na to, že preklad sa odohráva na rovine parole, preto nemôže byť posudzovaný len lingvisticky, t.j. na rovine language.

Autorky uvádzajú šesť základných kritérií, ktoré uplatňujú pri evaluácii translátu (v rámci výučby prekladu):

- 1. pragmatická konštantnosť** (pri jej narušení ide o závažný negatívny posun, nepochopenie, vynechanie a pod.),
- 2. štylistická korešpondencia** (nevhodné členenie textu, narušenie koherencie, miešanie štýlov a i.),
- 3. sémantická ekvivalencia** (neidentifikovanie polysémie, výber ekvivalentu...),
- 4. lexikálna adekvátnosť** (identifikovanie faux amis a pod.),

5. gramatická korektnosť (zohľadnenie morfológicko-syntaktických daností cieľového jazyka),

6. suprasegmentálna korektnosť (pravopis, transkripčia, transliterácia...).

Myslíme si, že uvedené kritériá sú objektívnejšie a ucelenejšie z hľadiska hodnotenia prekladu oproti vyššie spomínaným štandardným postupom, uplatňovaným hlavne vo vydavateľstvách. Prezentované kritériá sú využiteľné predovšetkým vo výučbe, ale aj v oblastiach, kde text nepodlieha intenzívnemu tlaku okolia – napr. pri prekladoch odborných textov. Odlišná situácia je pri prekladoch umeleckých diel. V tomto prípade nie sú uvedené kritériá zďaleka kompletne, pretože vychádzajú len zo samotných textov a nereflektujú mimotextové faktory, ktoré vo veľkej miere ovplyvňujú autorskú koncepciu, estetické ciele a pod.

11.2 Kritika prekladu

Názory na prekladovo-kritickú prax sa zhodujú v bode, že „ide o konfrontáciu autorovej (v prekladovej kritike metaautorovej, prekladateľovej) koncepcie a jej realizácie na jednej strane a kritikovej koncepcie a jeho predstavy o jej realizácii na druhej strane.“ (Hocheľ, 2001, s. 17-33.) Domnievame sa, že by bolo vhodné rozšíriť tieto úvahy o ďalšiu zložku a vytvoriť trojuholník vzťahov. Chýbajúcou časťou je v prípade prekladu práve znalosť predlohy, bez ktorého kritik ťažko zhodnotí prekladateľom zvolenú a realizovanú koncepciu. Zastávame názor, že evaluačný trojuholník prekladu je tvorený:

1. textom predlohy (a celou škálou vzťahov, ktoré ho determinujú);

2. koncepciou prekladu a jej realizáciu (a vzťahmi, ktoré ju ovplyvnili);
3. predstavou o jej realizácii u kritika, ale aj hodnotením koncepcie, prípadne hľadáním iných riešení.

Zároveň by sme chceli upozorniť na to, že zaradenie textu predlohy ako zložky determinujúcej kritiku prekladu neznamená, že kritik celú svoju pozornosť sústreďí len na konfrontáciu východiskového a cieľového textu (a predovšetkým nie iba jazykovej roviny). Od kritika sa vyžaduje znalosť kultúrneho, spoločenského, prípadne i politického dobového pozadia „vtlačného“ do textu, schopnosť preklenúť časové i priestorové bariéry, usúvzťažiť autorské zámery oboch tvorcov, odhaliť prínos a postavenie diela z „vtáčej perspektívy“, neustále všetko sledujúc očami odborníka, dobového i súčasného čitateľa.

Opísaný ideálny stav je však zriedka realizovaný v praxi. Pozornosť sa najčastejšie venuje len istým detailom, jednotlivostiam, častiam, od ktorých je ešte dlhá cesta k celku. Takáto povrchná, deskriptívna kritika sa ku koncepcii väčšinou nedostane.

Na absenciu prekladovej kritiky u nás poukazovali aj iní. **J. Ferenčík** (1982) napr. upozorňuje na fakt, že aj najlepšie pokusy o prekladovú kritiku vychádzajú z negatívneho impulzu a ich jediným kritériom je text predlohy. Spektrum kritérií, podľa ktorých sa posudzuje prekladový text, je oveľa bohatšie ako pri textových interpretáciách, lebo zahŕňa aj aspekty literárnej komparistiky, literárnej histórie, lingvistiky, či kultúrnej politiky atď. Navyiac si treba uvedomiť, že podobne ako prekladová literatúra aj prekladová kritika je súčasťou národnej kultúry. V tomto zmysle rozviedol aj svoju teóriu o kritike metatextov (prekladov), z ktorých najdôležitejším druhom, ako uvádza, je kritika spoločenská.

Modelový proces prechádza dvomi fázami:

1. analýzou, ktorú tvorí interpretácia originálu a prekladu, ako aj následné závery;
2. syntézou, t.j. formulovaním samotnej kritiky.

Modelom kritiky sa zaoberal aj **P. Plutko** (Hochel, 1990), ktorý vyčleňuje 4 typy:

1. takú, ktorá má charakter kritiky pôvodnej literárnej tvorby;
2. takú, ktorá si všíma literárne dielo z hľadiska domácej literárnej produkcie;
3. takú, ktorá si popritom všíma aj štylistické zvláštnosti cieľového textu;
4. takú, ktorá má charakter interpretačného modelu prekladovej kritiky, pracuje s komunikačnou situáciou originálu i prekladu.

Zjavne „najvyčerpávajúcejšou“ kritikou prekladu je práve 4. typ, ktorý poskytuje priestor aj pre zisťovanie prekladateľových metód, koncepcie, estetických názorov a i. Deduktívne zistenie sa prekrýva aj s našimi postrehmi o nutnosti akceptovania viacerých, textových i mimotextových faktorov.

Faktom zostáva, že ešte ani dnes nenájdeme školu či „triedu“ kritikov a recenzentov prekladu. Podobne ako pri prekladateľovi, aj pri kritikovi badať nadbytočnú svojvôľu pri práci s textom. Obaja sa zároveň vysporadúvajú s otázkou interpretácie diela a hľadajú, ktoré z jeho zložiek sú významotvornými, nosnými článkami, a ktoré aspekty sú vedľajšie. Uvedomujú si, že preklad sa vzápätí stane súčasťou tradície prijímajúceho literárneho prostredia a zohrá tam dôležitú úlohu v zmysle negovania alebo afirmovania dobového kánonu. Je celkom pravdepodobné, a viacerí autori už tento názor prezentovali, že existujú isté spôsoby, systémy

a stratégie riešenia prístupov k (prekladovým) textom, ktoré sú nevyhnutné pri prekonávaní svojvôle a vedú k skvalitneniu textových produktov. Je potrebné ich adekvátne spracovať, hierarchizovať, definovať pojmy, korelácie apod.

Záverom poznamenávame, že subjektívny prístup ku kritike prekladov sa odzrkadľuje aj na technickej rovine spracovaní. Máme na mysli paletu najrôznejších žánrov (recenzie, správy, causerie, fejtóny, glosy, poznámky...) a štýlov (hlavne „protikladný“ vedecký a beletrizujúci), ktoré naozaj poskytujú kritikovi takmer bezhraničnú slobodu.

Záver

Problematika spojená s teoretickými a praktickými otázkami translácie bola donedávna, v porovnaní s ostatnými vednými disciplínami, na okraji záujmu. Zlom nastal iba v posledných rokoch, keď vzájomná komunikácia medzi kultúrami nadobudla osobitý charakter a vyžiadala si špecifický prístup. Tzv. interkultúrna komunikácia, ktorú vnímame ako strechový termín aj pre nami sledovanú transláciu, nestavia (bezpodmienečne) na výmene jazykového kódu, ale pracuje s diferencovanými oblasťami výskumu v rámci jednotlivých kultúr, napr. ich politického systému, etnického zoskupenia, mestských reálií, ale aj folklóru, zvyklostí a obyčajov a pod. Ide o všeobecnejší termín ako translácia, pretože tá je založená na výmene jazykového kódu.

V období, keď firmy a inštitúcie doslova chrlia texty podriadené medzinárodnému prekladateľsko-tlmočnickemu štandardu, (ktorý sa dostáva do napätia s miestnymi zaužívanými zvyklosťami a tradíciami), vymedzuje si svoje pole pôsobnosti aj translológia (veda o preklade a tlmočení). Upozornili sme na sémantickú roztrieštenosť pojmu preklad a jeho nesprávne používanie v spojení „veda o preklade“. Naviac, dve možnosti formálnej realizácie sledovaného typu translačnej komunikácie (ústna a písomná) si vyžadujú diferentný prístup a terminologické vymedzenie. Prikláňame sa preto k pojmu translológia, ktorý považujeme za nadradený prekladaniu a tlmočeniu, za ekonomický a slovotvorne aktívny. Univerzálny termín „Translation Studies“, hojne rozšírený na západe, je problematické „začleniť“ do slovenčiny, pretože „štúdie“ evokujú v našom prostredí odlišné konotácie.

Ďalším stimulom v prezentovanej práci bola skutočnosť, že prekladové dielo sa začleňuje do prijímajúceho prostredia, do novej

kultúry, v ktorej plní nové úlohy. Rešpektovanie pragmatického zreteľa preto predstavuje jedno z najvýznamnejších kritérií v procese translácie a evaluácie výsledného produktu. Pragmatický faktor, ktorý sa donedávna obchádzal ako subjektívny a teda „nesledovateľný“ prvok procesu, sa v súčasnosti stavia do pozície rovnocenného činiteľa. Dominantné postavenie adresáta, či prijímajúcej kultúry, ako aj otázka nadradenosti a podradenosti translačných noriem, ktorá ústi do medzinárodného štandardu, problematika pragmatických kompetencií translátora a jeho „zodpovednosti“ za adekvátne transformovanie implicitných informácií, široká oblasť tzv. bezekvivalentnej lexiky a s ňou spojená translačná norma, to všetko patrí do pragmatickej sféry translačnej komunikácie, ktorá ešte len čaká na svoje spracovanie.

Sledovaním prekladateľského vývoja na textoch literárno-umeleckého charakteru, ako uvádzame v názve, nemáme v úmysle umelo rozlišovať medzi prekladaním textov umeleckého a odborného zamerania. Názvom sme signalizovali materiálovú bázu, z ktorej sme vychádzali a ktorej špecifický charakter je nepopierateľný. Nevenovali sme sa otázkam spojeným s jednotlivými oblasťami umeleckej literatúry, podobne ako sme sa osobitne nezaoberali ani žánrovou typológiou a pod.

Predmetom nášho skúmania boli všeobecne platné prekladateľské závery a univerzálne otázky spojené s teóriou a praxou prekladu, dokladané a čerpané z renomovaných zdrojov v sledovanej oblasti. Pracovali sme s bohatým knižným a časopiseckým materiálom, siahli sme po starších i novších publikáciách vydaných v rôznych jazykoch, po dostupných štúdiách, resp. ich prekladoch, po viacerých témach, ktoré predstavujú jadro problematiky. Pokúsili sme sa v prehľadnej a prístupnej forme prezentovať najdôležitejšie teórie, prístupy a výdobytky v oblasti prekladu. Na miestach, ktoré si vyžadovali explikáciu, sme použili

príklady z beletrie, ktoré tiež podčiarkujú učebný charakter a názornosť publikácie.

Záverom by chceli upozorniť na obrovské pole možností v oblasti skúmania translácie. Nemáme na mysli len vedecké výskumy komunikačnej hodnoty informácie, mapovanie vplyvu jednotlivých faktorov a spôsoby ich transformácie v závislosti od jazykových dvojíc a uplatnených smerov prekladu či tlmočenia, ale jednoduchý sociologický a v podstate aj ekonomický fakt... Budúcnosť fungovania krajín združených v nadnárodných spoločnostiach bude vo veľkej miere závisieť od úrovne ich translačných schopností (všeobecne povedané od interkultúrnej komunikácie). Dovolím si tvrdiť, že aj táto skutočnosť významne prispieva k argumentácii v prospech osamostatnenia translatológie ako vednej disciplíny a k zdôrazňovaniu jej interdisciplinarity.

Dúfam, že predkladaná publikácia splní účel i očakávania a stane sa oporou pre ďalšie práce zo širokej tematickej oblasti translatológie, ako aj vhodnou prípravou pre budúcich tlmočníkov a prekladateľov.

Výberová bibliografia použitej literatúry

- BACIGÁLOVÁ, H. – BÁTOVSKÁ, Z. – KOVAČIČOVÁ, O. – ZAMBOR, J. 1974. O interpretácii prekladového textu. *Slavica Slovaca*, 9, 1974, č. 3, s. 171 – 192.
- BACHTIN, M. M. 1980. *Román jako dialog*. Praha : Odeon 1980.
- BAKER, M. 1998. *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London – New York : Routledge 1998.
- BART, I. – KLAUDY, K. ed. 1986. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest : Tankönyvkiadó 1986.
- BASNETT, S. - LEFEVERE, A. 1990. *Translation, History and Culture*. London – New York : Routledge 1990.
- BELL, R. T. 1992. *Translation and Translating. Theory and Practice*. London : Longman 1992.
- BLUM-KULKA, S. 1986. *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*. In: House, J. – Blum-Kulka ed. 1986. *Interlingual and Interkultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen : Gunter Narr Verlag 1986, s. 17 – 37.
- CATFORD, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London : OUP 1965. In: Bart, I. – Klaudy, K. 1986. *Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés*. Preložil L. Pordányi, s. 159 – 184.
- CORDER, S. P. 1973. *Introducing Applied Linguistics*. London : Penguin 1973.
- ČERŇAHOVSKAJA, L. A. 1976. *Perevod i smyslovaja struktura*. Moskva : *Meždunarodnyje otnošenija* 1976.

- DERRIDA, J. 1980. Des tours de Babel. In: J. Graham (ed.), *Difference in Translation*. Ithica : Cornell University Press 1980.
- DOLNÍK, J. – BAJZÍKOVÁ, E. 1998. *Textová lingvistika*, Bratislava : Stimul 1998.
- ĎURIŠIN, D. 1985. *Teória medziliterárneho procesu*. Bratislava : Tatran 1985.
- ECO, U. 1992. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava : Archa, 1995.
- EHRGANGOVÁ, E. – KENÍŽ, A. 1999. *Kapitoly z prekladu a tlmočenia*. Bratislava : Ústav jazykov Ekonomickej univerzity 1999.
- FELDEK, L. 1977. *Z reči do reči*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1977.
- FELIX, J. 1991. *Literárne križovatky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1991.
- FERENČÍK, J. 1982. *Kontexty prekladu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1982.
- FIODOROV, A. V. 1968. *Osnovy obščej teorii perevoda*. Moskva : Izdatel'stvo Vysšaja škola 1968 (Sankt Peterburg 2002).
- FIODOROV, A. V. 1953. *Vvedenie v teoriju perevoda*. Moskva : Izdatel'stvo literatury na innostrannykh jazykach 1953.
- GENTZLER, E. 1993. *Contemporary Translation Theories*. London – New York : Routledge 1993.
- GROMOVÁ, E. 1996. *Interpretácia v procese prekladu*. Nitra : Vysoká škola pedagogická 1996.
- GROMOVÁ, E. 1998. *Kapitoly z úvodu do prekladateľstva I*. Nitra : Univerzita Konštantína filozofa 1998.
- GROMOVÁ, E. 2002. *Teoretické myslenie o preklade v 80.-90. rokoch 20. storočia*. *Slovak review*, 11, 2002, s. 162-173.

- GROMOVÁ, E. - MÜGLOVÁ, D. 2001. Evaluácia translačných výkonov. In: Zb. Preklad a tlmočenie III. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB 2001, s. 148 - 153.
- HARTMAN, R. R. K. 1981. Contrastive Textology and Translation. In: Kühlwein, W. ed. 1981, s. 200 – 209.
- HEČKO, B. 1991. Dobrodružstvo prekladu. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1991.
- HERMANS, T. 1999. Translation in Systems. Manchester : St. Jerome Publishing 1999.
- HOCHÉL, B. 1990. Preklad ako komunikácia. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1990.
- HOCHÉL, B. 2001. Prekladová kritika v praxi. Slovak review, X, 2001, č.1, s. 17-33.
- HOLMES, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st. ed: APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. Of General Literary Studies. Amsterdam : University Press 1972. 2nd. ed. In: Holmes 1988, s. 67 – 80.
- HOLMES, J. 1988. Translated! Amsterdam : Rodopi 1988.
- HRALA, M. 1987. Současnost uměleckého prekladu. Praha : Československý spisovatel 1987.
- HRDLIČKA, M. 1998. Translatologický slovník. Praha – Bratislava : Jědnota tlumočníků a překladaatelů 1998.
- HRUŠKA, Fr. 1999. Jazyková kompetencia ako základné východisko prekladu. In: Zb. Preklad a tlmočenie. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 1999, s.133-138.
- HUŤKOVÁ, A. 2000. Archifenomény a idiofenomény. In: Zb. Preklad a tlmočenie. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 2000, s.38-42.

- HVIŠČ, J. 1999. Preklad z hľadiska intertextuality. In: zb. Preklad a tlmočenie. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 1999, s. 47-54.
- CHMEL, R. 1972. Literatúry v kontaktoch. Bratislava : Veda 1972.
- KADE, O. 1968. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation. In: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Leipzig 1968, s. 3 – 19. Citované časti in: Bart I.- Klaudy, K. (ed.) 1986, s. 102 – 124.
- KENÍŽ, A. 1986. Preklad, invariant, ekvivalencia. In: J. Vilikovský ed. 1986, s. 242 - 247.
- KENÍŽ, A. 1986. Úvod do komunikačnej teórie tlmočenia. 2.vydanie. Bratislava : Univerzita Komenského, Filozofická fakulta 1986.
- KLAUDY, K. 1991. Átváltási műveletek a fordításban. Kísérleti jegyzet. Budapest : Külkereskedelmi Főiskola 1991.
- KLAUDY, K. 1999. Bevezetés a fordítás elméletébe. 4. rozšírené vydanie Budapest : Scholastica 1999.
- KLAUDY, K. 1999. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. 2. opravené vydanie Budapest : Scholastica 1999.
- KOLLER, W. 1992. Einführung in Übersetzungswissenschaft. UTB 819 Heidelberg : Quelle und Meyer, 1992.
- KOMISSAROV, V. N. 1980. Lingvistika perevoda. Moskva: Meždunarodnije otnošenija 1980. Citované časti in: Bart, I.- Klaudy, K. ed. 1986. Fordítás és általános nyelvészet. Preložila Š. Téri, s. 40 – 61.
- KOMISSAROV, V. N. 1972. Lingvističeskije modely procesa perevoda. Tetradi perevodčika, č. 9. 3-14. In: Bart, I. – Klaudy, K. ed. 1986. A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei. Preložila I. Gera, s. 146 – 155.

- KOŠKA, J. 2002. Ktorý preklad je najlepší. *Slovak review*, 11, 2002, s. 105-116.
- KOŠKA, J. 1998. Literárna interpretácia. Preklad ako komunikovanie. *Slovak review*, VII., 1998, č.1, s.1-14.
- KOŠKA, J. 2001 Originalita prekladu. *Slovak review*, 10, 2001, č.2, s. 124 – 139.
- K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku I, II, III. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV 1993 (ed. Winczer), 1994 (ed. Cvrkal) a 1995 (ed. Kenížová).
- KÜHLWEIN, W. ed. 1981. *Kontrastiv Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München : Wilhem Fink Verlag 1981.
- KRAUSOVÁ, N. 1988. Bachtin, teória intertextu a vývin žánru. *Slovenská literatúra*, 35, 4, 1988, s. 290.
- KRIJTOVÁ, O. 1996. *Pozvání k překladatelské praxi. Kapitoly o překládání beletrie*. Praha : Karlova Univerzita, 1996.
- LAMBERT, J. 1993. The cultural component reconsidered. In: Mary Snell-Hornby et al. (eds.): *Translation Studies. An Interdiscipline. Papers from the Vienna Congress, Sept. 1992*. Amsterdam : Benjamins 1993, s. 17 – 26.
- LEDERER, M. 1994. *La traduction aujourd'hui*. Paris : Hachette 1994.
- LEFEVERE, A. 1992. *Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context*. New York : Modern Language Association of Amerika 1992.
- LEFEVERE, A. 1992 *Translation/ History/ Culture*. London : Routledge 1992.
- LEVÝ, J. 1957. *České teorie překladu*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957.

- LEVÝ, J. 1963. Umění překladu. Praha : Československý spisovatel 1963.
- MELČUK, I. A. – ŽOLKOVSKIJ, A. K. 1969. Értelmi összefüggések felhasználása természetes nyelvek mondatainak szintézisére. In: Varga, D. ed. Dokumentáció és nyelvészet. Budapest : OMKDK, 1969, s. 61 – 175. Zdroj: Klaudy, K. 1999, s. 80 – 82.
- MIKO, F. 1984. Preklad ako kategória teórie literatúry. Slovenská literatúra, 31, 1984, č.4, s. 273-286.
- MIKO, F. – POPOVIČ, A. 1978. Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia. Bratislava : Tatran 1978.
- MOUNIN, G. 1965. Teoretické problémy překladu. Z francúzskeho originálu Les problemes theoriques de la traduction (1965) preložila M. Hanáková. Praha : Univerzita Karlova 1999.
- MÜGLOVÁ, D. 1996. Preklad v teórii a praxi cudzojazyčnej výučby. Nitra : Vysoká škola pedagogická 1996.
- NIDA, E. A. – TABER, Ch. R. 1969. The Theory and Practice of Translation. Leiden : E.J. Brill 1969.
- NIDA, E. A. 1969. Science of Translation. Language, Vol. 45. N. 3 1969. s. 483 – 498. In: Bart, I. – Klaudy, K. 1986. A fordítás tudománya. Preložil I. Kenesei, s. 125 – 145.
- NIDA, E. 1964. Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating. Leiden : Brill. 1964.
- PALLOVÁ, D. 2000. Interpretácia a preklad. In: Zb. Preklad a tlmočenie II. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 2000, s. 28-36.
- PAVERA, L. 1999. Otázky a otazníky nad intertextualitou. In: Intertextualita v postmodernom umení. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 1999.

- POPOVIČ, A. 1983. Originál a preklad. Interpretačná terminológia. Bratislava : Tatran 1983.
- POPOVIČ, A. 1971. Poetika umeleckého prekladu. Bratislava : Tatran 1971.
- POPOVIČ, A. 1975. Teória umeleckého prekladu. Bratislava : Tatran 1975.
- RECKER, Ja. I. 1950. O zakonomernych sootvestvijach pri perevode na rodnoj jazyk. In: Voprosy teorii i metodiky učebno perevoda. Moskva : Meždunarodnyje Otnošenija 1950.
- RECKER, Ja. I. 1974. Teorija perevoda i perevodčeskaja praktika. Moskva : Meždunarodnyje Otnošenija 1974. In: Bart I. - Klaudy, K. ed. 1986. A törvényszerű megfelelések elméletének alapjai. Preložil Ž. Lengyel, s. 200 – 217. Lexikai transzformációk és formális logikai kategóriák. Preložil Ž. Lengyel, s. 217 – 240.
- REISS, K. 1971. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. München : Max Hueber Verlag 1971.
- REISS, K. 1968. Überlegungen zu einer Theorie der Übersetzungskritik. Linguistika Antverpiensia II 1968.
- REISS, K. – VERMEER, H. J. 1984, 1991. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer 1984. 2. Auflage. Tübingen : Niemeyer 1991.
- REVZIN, I. I. – ROZENCVEJG, V. Ju. 1964. Osnovy obščego i mašinno perevoda. Moskva : Vysšaja škola 1964. In: Bart I. – Klaudy, K. ed. 1986. A fordítás elmélet tárgya és módszere. Preložil Ž. Lengyel, s. 23 – 30. Fordítás és interpretáció. Preložil Ž. Lengyel, s. 91 – 102.
- RICOEUR, P. 1981. The Hermeneutical Function of Didtanciation. In: Hermeneutics and the Human Sciences. Essay on Language, Action and Interpretation. Cambridge, 1981, s. 147.

- RIFFATERRE, M. 1994. Intertextuality vs. Hypertextuality. *New Literary History*. Vol. 25, Autumn 1994, č. 4, s. 779-788.
- RYBÁK, J. 1982. *Kapitolky o jazyku a prekladaní*. Bratislava : Smena 1982.
- SABOLOVÁ, D. ed. 1999. *Chiméra prekladania. Antológia slovenského myslenia o preklade I*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry, SAV 1999.
- SNELL – HORNBY, M. 1988. *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam : Benjamins 1988.
- STEINMETZ, H. 1991. Interpretation und fremdkulturelle Interpretation literarischer Werke. In: Unveröffentlichtes Referat gehalten beim II. Weltkongreß der Gesellschaft für interkulturelle Germanistik, Straßburg, 1991, s.3. Citované časti preložila D. Pallová: Interpretácia a preklad. In: *Zb. Preklad a tlmočenie II*. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 2000, s. 28-36.
- SUWARA–MARČOKOVÁ, B. 1995. Intertextualita – úloha pre prekladateľa? In: *K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku III*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 1995, s. 10-18.
- TALGERI, P. 1993. Das Problem der kulturellen Rekontextualisierung im literarischen Übersetzen. In: *Übersetzen, Verstehen, Brücke bauen: Geisteswiss. Und literarisches Übersetzen im internationalen Kulturaustausch*. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1993, s.226. Zdroj: D. Pallová: Interpretácia a preklad. In: *Zb. Preklad a tlmočenie II*. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 2000, s. 36.
- TOURY, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam : Benjamins 1995.
- TOURY, G. 1981. Contrastive Linguistics and Translation Studies. Towards a Tripartite Model. In: Kühlwein, W. ed. 1981, s. 251 – 262.

- TOURY, G. 1980. In Search of a Theory of Translation. Tel – Aviv : The Porter Institut for Poetics and Semiotics 1980.
- VAJDOVÁ, L. 2002. Teória polysystémov a preklad. In: Slovak review, 11, 2002, s. 142-161.
- VILIKOVSKÝ, J. 1982. Preklad ako proces. Revue svetovej literatúry, 18, 1982, č.1, s. 161-171.
- VILIKOVSKÝ, J. 1984. Preklad ako tvorba. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1984.
- VILIKOVSKÝ, J. ed. 1986. Preklad včera a dnes. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1986.
- VILIKOVSKÝ, P. 1998. Uverejnené ako samostatný výrok. Pulz. Príloha denníka Pravda, 19. 3. 1998, s. 1.
- VINAY, J. - DARBELNET, J. 1958. Stylistique comparée du français et de l'anglais: Méthode de Traduction. Paris : Didier 1958.
- ZAJAC, P. 1993. Pulzovanie literatúry. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1993.
- ZAMBOR, J. 1983. Od prepisu k esteticky plnohodnotnému umeleckému prekladu. Romboid, 18, 1983, č. 7, s. 45 – 48.
- ZAMBOR, J. 2000. Preklad ako umenie. Bratislava : Univerzita Komenského 2000.
- ZAMBOR, J. 1978. Štyri preklady – dve interpretácie. Revue svetovej literatúry, 14, 1978, č. 1, s. 11 – 12.
- Zb. Komparatistika a preklad. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník 6. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980.
- ŽILKA, T. 1995. Pretext a posttext. In: Literatura v literatúre. Sborník referátů z literárnovedné konferencie 37. Bezručovy Opavy. Praha – Opava : Ústav pro českou literaturu AVČR, Slezská univerzita 1995.

Pramene

- JÓKAI, M. A lőcsei fehér asszony. Bratislava : Madách 1982.
- JÓKAI, M. 1955. Čierne diamanty. Preložil V. Roy. Bratislava : Spoločnosť priateľov klasických kníh 1955.
- JÓKAI, M. 1967. Preložil J. Albrecht. Bratislava : Tatran 1967.
- JÓKAI, M. Egy magyar nabob. Bratislava : Madách 1980.
- JÓKAI, M. Erdély aranykora. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó 1965.
- JÓKAI, M. Fekete gyémántok. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó 1971.
- JÓKAI, M. Kárpáthy Zoltán. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó 1968.
- JÓKAI, M. Levočská biela pani. Preložil M. Knap. Spišská Nová Ves : Zv. 1 a 2, náklad D. Ferenca 1928.
- JÓKAI, M. Levočská biela pani. Preložila V. Paříková-Slotíková. Bratislava : Tatran 1968.
- JÓKAI, M. Levočská biela pani. Preložil A. Engelman. Bratislava : Tatran 1988.
- JÓKAI, M. Uhorský nabob. Preložil I. J. Kovačević. Bratislava : Tatran 1990.
- JÓKAI, M. Zlatý vek Sedmohradska. Preložil A. Engelmann. Bratislava : Tatran 1973.
- JÓKAI, M. Zoltán Kárpáthy. Preložil Š. Gál. Bratislava : Tatran 1970.
- MÓRICZ, ZS. 1932 A boldog ember. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó 1. vydanie 1932, 1974.
- MÓRICZ, ZS. Šťastný človek. Preložila H. Ponická. Bratislava : Tatran 1967.
- MÓRICZ, ZS. Úri muri. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó 1962.

MÓRICZ, ZS. Panská lumpovačka. Preložil A. Pleva. Bratislava :
Spoločnosť priateľov krásnych kníh 1957.

NÉMETH, L. Iszony. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó 1980.

NÉMETH, L. Des. Preložil Ľ. Zúbek. Bratislava : Tatran 1967.

Obsah

Úvod	3
1 Extenzia pojmu translatológia	6
1.1 Veda o preklade, translatológia či teória prekladu?	6
1.2 Je tlmočenie prekladom?	7
1.3 Interdisciplinarita translatológie	8
1.3.1 Translačná lingvistika a literárnovedný prístup	9
1.3.2 Kontrastívna lingvistika	10
1.3.3 Textová lingvistika	12
1.3.4 Preklad v masmédiách	14
1.3.5 Teória skoposu	15
1.3.6 Konexia, kohézia, koherencia	16
1.3.7 Psycholingvistika a sociolingvistika v translatológii	17
1.3.8 Teória, história a kritika prekladu	19
1.4 Translatologické disciplíny	20
2 Teória komunikácie v translatológii	22
2.1 Komunikačný model	23
2.2 Iné výrazné teórie o preklade	25
3 Prekladateľský proces	27
3.1 Analytické a syntetické postupy	31
4 Fázy prekladateľskej práce	34
5 Interpretácia v preklade	37
5.1 Prirodzená a reflexívna interpretácia	38
5.2 Primárna a sekundárna interpretácia	40
5.3 Existujú správne a nesprávne interpretácie?	41
5.4 Interpretačná paralela – Interpretatívna koncepcia prekladu	42
6 Prekladateľské pracovné postupy	47
6.1 Verný a voľný preklad	47
6.2 Preklad, substitúcia, transkripcia	48
6.3 Translačné úkony	50
6.3.1 Lexikálne translačné úkony	51
6.3.2 Gramatické translačné úkony	59

<i>7 Čas a priestor – choreografia prekladu</i>	65
7.1 Ponechávajúce a nahradzujúce postupy	66
7.2 Kreolizujúci preklad	67
<i>8 Invariant, korešpondencia, ekvivalencia, adekvátnosť</i>	69
8.1 Dynamika ekvivalencie	69
8.2 Iné typy prístupov a ekvivalencií	70
<i>9 Výrazové posuny v preklade</i>	74
9.1 Typy výrazových posunov	74
9.2 Realizácia výrazových posunov na mikroštylistickej úrovni ..	78
<i>10 Preklad verzus intertextualita</i>	82
10.1 Intertextualita, intertextovosť, intertext	83
10.2 Intertextové relácie v preklade	85
<i>11 Evaluácia prekladu</i>	86
11.1 Kritériá hodnotenia	87
11.2 Kritika prekladu	88
<i>Záver</i>	91
<i>Summary</i>	92
<i>Výberová bibliografia použitej literatúry</i>	95
<i>Pramene</i>	104
<i>Obsah</i>	106

Autor: Mgr. Anita Huťková

Názov. Vybrané kapitoly z teórie prekladu literárno-umeleckých textov

Recenzenti: Prof. PhDr. Pavol Plutko, CSc.
Doc. PhDr. Edita Gromová, CSc.

Predseda edičnej komisie:
Doc. PhDr. František Alabán, CSc.

Rozsah: 108 strán
Náklad: 80 výtlačkov
Formát: A5
Vydanie: prvé

Vydavateľ: Univerzita Mateja Bela
Filologická fakulta v Banskej Bystrici

Tlač: Bratia Sabovci, s. r. o. Zvolen

ISBN 80-8055-831-0